

Міністерство освіти і науки України
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Факультет морського права
Кафедра морського та господарського права

УДК 346.71

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**«ВИСНОВОК СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В
ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»**

Виконав: студентка 6 курсу, групи 6511мз

галузі знань 08 ПРАВО

спеціальності 081 Право

Баландіна Вікторія Євгенівна

Керівник: доктор політичних наук, професор

Седляр Юлія Олександрівна

Рецензент д.ю.н., професор Борко А.Л.

Миколаїв – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	3
1.1. Дієздатність в цивільному процесі.....	7
1.2. Поняття судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі, її призначення та види.....	17
1.3. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи.....	32
РОЗДІЛ 2 ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДОКАЗ У СПРАВАХ ПРО ПОВНЕ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ.....	38
2.1. Поняття, сутність та правова природа висновку експерта, види висновків.....	38
2.2. Формування висновку експерта.....	44
2.3. Висновок експерта як джерело доказів у справах про повне обмеження цивільної дієздатності.....	53
РОЗДІЛ 3 ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....	62
3.1. Порівняння застосування норм старого та нового Цивільного процесуального кодексу України щодо використання висновку експерта....	62
3.2. Висновок експерта як доказ при поновленні цивільної дієздатності.....	68
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Головним завданням системи цивільного судочинства є забезпечення справедливого, повного, неупередженого розгляду та вирішення справ для винесення законного та обґрунтованого рішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, а також інтересів держави. З народженням і становленням цивільного судочинства виникла гостра необхідність в широкому використанні різноманітних засобів доказування, серед котрих одну з найважливіших ролей відіграє судова експертиза, яка призначається у справах у сфері цивільних правовідносин, вирішення яких складає компетенцію цивільних судів. Діяльність суду зводиться до того, щоб в процесі розгляду й вирішення кожної справи досягти правильного знання про фактичні обставини, що характерні для спірних правовідносин, і точно застосувати до встановлених юридичних фактів норму чи низку норм матеріального права. Закономірно, що активізація діяльності та зростання інтересів фізичних і юридичних осіб у різних сферах цивільних правовідносин тягне за собою й збільшення цивільних спорів, вирішення яких вимагає спеціальних досліджень із використанням відповідних знань.

Лише судова експертиза, дає можливість встановити опосередкованим шляхом нові факти, які недоступні для безпосереднього пізнання, тобто ті юридичні факти, з якими норми матеріального права пов'язують виникнення, зміну та припинення правовідносин.

Метою дослідження є визначення правової природи висновку експерта у справах про визнання осіб недієздатними.

Відповідно до мети роботи були визначені такі **завдання**:

- виявити особливості поняття дієздатності в цивільному процесі;
- розкрити поняття судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі
- розглянути порядок проведення судово-психіатричної експертизи;

- охарактеризувати правову природу висновку експерта, його зміст та структуру, а також процес оформлення його оцінки;
- простежити порядок формування висновку експерта;
- охарактеризувати структуру та зміст висновку експерта як джерела доказів;
- проаналізувати особливості практичного застосування норм Цивільного процесуального кодексу при використанні висновку експерта як доказу у справах про визнання особи недієздатною
- дослідити та проаналізувати висновок експерта, як доказ при вирішенні цивільних справ про поновлення цивільної дієздатності.

Об'єктом дослідження є правові відносини у сфері використання висновку експерта як доказу у справах про визнання особи недієздатною.

Предметом дослідження є висновок експерта як доказ у справах про повне обмеження цивільної дієздатності.

Сучасний стан розробки наукової проблеми. Дослідженням особливостей висновку експерта у цивільному судочинстві, а також у справах про визнання особи недієздатною займаються такі науковці, як: В. Абрамова, С. Бичкова, Л. Буряк, Ж. Васильєва, Н. Волкова, В. Гончаренко, О. Гричина, В. Ілейко, Н. Панько, Т. Сахнова, О. Соломахіна, В. Ходанович та інші.

Методологічну основу роботи складають сукупність загальнонаукових принципів і підходів та спеціально-наукових методів пізнання конституційно-правових явищ, використання яких дало змогу отримати науково-обґрунтовані результати. Метод аналізу та синтезу сприяв здійсненню дослідження доктринальних підходів до поняття висновку експерта, дослідженню особливостей використання висновку експерта як доказу у справах про повне обмеження цивільної дієздатності..

Із спеціальних наукових методів дослідження в роботі застосовувалися історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний та інші методи. Історичний (хронологічний) використовувався під час дослідження історичного

розвитку поняття «дієздатності»; порівняльно-правовий – для зіставлення юридичних понять, явищ і процесів, визначення їх загальних та спеціальних ознак; формально-логічний – для визначення юридичних понять, категорій, здійснення їх класифікації.

Наукова новизна одержаних результатів магістерської роботи полягає у тому, що робота є одним із перших у цивільно-процесуальній науці України комплексним дослідженням теоретичних та практичних аспектів участі експерта у цивільному провадженні; порівняно застосування норм старого та нового Цивільного процесуального кодексу України щодо використання висновку експерта з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та національної судової практики. Дослідником сформульовано низку висновків та пропозицій науково-теоретичного та науково-практичного змісту, що визначаються певною новизною, зокрема зроблено висновок про те, що сьогодні практика призначення судово-психіатричної експертизи в Україні є недостатньо чітко урегульованою законодавством у зв'язку з чим автором запропоновано запровадити реєстр експертів в судах.

Наукові положення, які найбільше розкривають наукову новизну дослідження, полягають у наступному:

уточнено:

- теоретико-методологічні підходи до поняття висновку судово-психіатричної експертизи;
- положення щодо законодавчого врегулювання оформлення висновку експерта судово-психіатричної експертизи та його використання на практиці;

набули подальшого розвитку:

- аналіз практики застосування Цивільного процесуального кодексу при використанні висновку експерта як доказу у справах про визнання особи недієздатною;
- аналіз використання висновку судово-психіатричної експертизи у

справах про поновлення дієздатності;

- оцінка механізму вдосконалення системи підготовки експертів.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в магістерській роботі окремі положення, висновки та пропозиції можуть бути використаними у: законодавчій сфері – для доповнення та вдосконалення норм, що регулюють процес оформлення висновку експерту та його оцінки судом; – для подальших досліджень загальнотеоретичних питань удосконалення національного законодавства з питання використання висновку експерта як доказу у справах про визнання осіб недієздатними. Результати роботи також можуть бути використані в навчальному процесі студентів-юристів під час вивчення цивільного та цивільно-процесуального права.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи були оприлюднені на II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки в Україні: стан, проблеми, тенденції розвитку» (7 жовтня 2020 р., м. Аланія (Туреччина, тези опубліковано).

Сукупність законодавчих змін, спрямованих на покращення судової системи в Україні, знайшли своє відображення у ході виступу авторки в рамках XXI Всеукраїнської науково-методичної конференції «Могилянські читання – 2018: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти» (17 листопада 2018 р., м. Миколаїв, тези опубліковано).

Структура роботи відображає визначену мету та поставлені завдання при дослідженні. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, до яких входять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 93 сторінки, із яких 10 сторінок списку використаних джерел, який містить 87 найменувань.

РОЗДІЛ 1. СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Дієздатність в цивільному процесі

Однією з підстав виникнення цивільно-процесуальних відносин поряд із юридичними фактами та нормами цивільно-процесуального права є цивільна правосуб'єктність сторін. Цивільна правосуб'єктність має дві складові: дієздатність та правоздатність. При цьому, саме цивільно-процесуальна дієздатність викликає найбільше суперечок в науковій літературі.

Так, термін «дієздатність» був вперше започаткований приблизно в середині XIX ст. Саме слово «дієздатність» не було зареєстровано в словнику 1847 року, проте було введене в словник В.І.Даля.

Є також думка про те, що термін «дієздатність» походить від англійського *active capacity* та вказує на передбачену нормами права здатність особи самостійно, своїми усвідомленими діями, здійснювати суб'єктивні права і юридичні обов'язки [71, с. 539]. Дієздатність є категорією цивільного та цивільно-процесуального права. Набуття дієздатності, обмеження дієздатності та визнання особи недієздатною встановлюються зазначеними галузями права та відбуваються за рішенням суду. Так, обмеження дієздатності та визнання особи недієздатної обмежує здатність фізичної особи самостійно вступати в правовідносини та як наслідок особі призначається опікун та піклувальник.

Визнання особи недієздатною є не тільки визначенням стану здоров'я, але й складним юридичним поняттям, що містить в собі два критерії: медичний та юридичний (психологічний). Медичний критерій означає «хронічний, стійкий психічний розлад». Юридичний критерій, вказує на те, що особа нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Також слід зазначити про те, що юридичний критерій недієздатності має

перш за все, психологічну природу. Він свідчить про тяжкість психічного захворювання, рівень розладів в інтелектуальній та емоційно-вольовій сферах психічної діяльності. Проте, не кожний психічний розлад призводить до нездатності особи приймати участь у цивільних правовідносинах, а лише такий його ступінь, що значно впливає на волю, пам'ять та інтелект хворого, що позбавляє особу можливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Тож, для того, щоб визнати особу недієздатною у передбаченому законом порядку, лише наявності психічного захворювання недостатньо.

Так, велике значення має встановлення наслідків, що настали в результаті захворювання у вигляді глибини ураження інтелектуальної та емоційно-вольової сфери. Тож, межа між дієздатністю та недієздатністю психічно хворої особи встановлюється у відповідності до юридичного критерію – здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, визначення якого віднесено до компетенції судово-психіатричних експертів [22, с. 21].

Таким чином, можливо зробити висновок про те, що юридичний критерій має дві ознаки: інтелектуальну (нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій) та вольову (нездатність керувати своїми діями). В нормах цивільного та цивільно-процесуального права ці ознаки сформульовані альтернативно, а тому визнання психічно хворої особи недієздатною можливо не тільки при наявності обох ознак, але й при наявності однієї з ознак: інтелектуальної чи вольової.

Визнання фізичної особи недієздатною є, за своїм змістом, правовим оформленням змін психіки людини, як явища, яке виражає прояв сил природи, незалежно від дій та рівня усвідомлення особи. Метою суду при визнанні особи недієздатною є фіксація цього явища та оцінка з юридичної точки зору [15, с. 129].

Якщо глянути з точки зору історичного аспекту інституту визнання особи недієздатною, то слід зазначити про те, що в пам'ятниках права таких

осіб називали «недоумкуваті», «душевнохворі», «неповна розуму», «божевільні», «безрозсудні», «біснуваті», «неповна розуму з обманом почуттів» тощо. Ставлення до таких людей було різноманітним.

Розвиток психіки, психічного стану особи та їх впливу на можливість участі особи у правових відносинах почав турбувати людство ще з часів виникнення правової системи. Як вказує Г.Бойченко такий висновок можна зробити, звернувшись до Римського права.

Як відомо, ідеї римського права втілюються у цивільному та цивільно-процесуальному праві багатьох держав. Так, Закони XII таблиць містили наступні положення: «Якщо людина збожеволіла, то нехай владу над нею самою і над її майном візьмуть її агнати або родичі». Не дивлячись на те, що як такого поняття дієздатності в римському праві не існувало, в Римі не за кожною особою визнавалась здатність здійснювати дії з юридичними наслідками, тобто на практиці поняття дієздатності широко застосовувалось. Людина набувала дієздатності не в момент її народження, а з досягненням певного віку, коли вона вже могла вільно виявляти свою волю, адекватно оцінювати свої дії, усвідомлювати їх значення та відповідати за вчинені правопорушення.

Основною підставою, що впливала на право та дієздатність фізичних осіб у римському праві, був стан тілесного та душевного здоров'я. Душевні або розумові хвороби були підставою для визнання особи недієздатною, що призводило до встановлення над нею піклування.

Вид піклування встановлювали у відповідності до характеру хвороби. До того ж, відповідно до законодавства Юстиніана вирізняли такі види душевного розладу: божевілля, неповна розуму з обманом почуттів, недоумкуватість, схиблені тощо. Недоумкуваті та душевнохворі в свою чергу визнавались абсолютно недієздатними та не мали можливості самостійно вчиняти правочини [8, с. 76].

Тож, в залежності від фізіологічних даних усі душевнохворі були поділені на дві групи:

1) особи, розумова діяльність яких повністю відсутня або зведена до мінімуму та які майже не мають свідомості або не можуть мислити через розлад душевних здібностей;

2) особи, які мають повну розумову діяльність, проте не можуть правильно розуміти значення своїх дій.

Слід також звернути увагу на те, що майже на всіх етапах розвитку державності існував інститут суспільного нагляду над душевнохворими. Характер його законодавчого регулювання був обумовлений ставленням держави, суспільства до душевнохворих, ступенем розуміння підстав виникнення та форм прояву психічних розладів. Початковим було положення, відповідно до якого держава зобов'язувалась опікуватись, а у випадку необхідності, допомагати існувати всім, хто у зв'язку з розумовим станом не здатний виконувати вимоги суспільного порядку. Після прийняття християнства на Київській Русі, в законодавстві почали з'являтися положення, які встановлювали суспільний нагляд над хворими [37, с. 254].

Відповідно до ст. 47 Цивільно-процесуального кодексу цивільно-процесуальна дієздатність визначається як здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Виходячи зі змісту положень даної статті цивільну процесуальну дієздатність мають в будь-якому випадку усі:

1) фізичні особи, які усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними;

2) фізичні особи, які не досягли повноліття, проте зареєстрували шлюб. В даному випадку цивільна процесуальна дієздатність виникає з моменту реєстрації шлюбу;

3) фізичні особи, яким надано повну цивільну дієздатність у порядку встановленому ЦПК України;

4) юридичні особи [81, с. 492].

Дуже великий період, до початку XVIII ст. багатьох душевнохворих з метою нагляду утримували в монастирях. Саме тому представники влади для

надання висновків про наявність психічної хвороби у особи звертались до монастиря. При направленні особи в монастир вимагалась документація щодо нагляду за поведінкою душевнохворого. Окрім цього, для так званої експертизи та нагляду в монастирях для встановлення наявності психічної хвороби у юродивих, блаженних та біснуватих проводили опитування мешканців, які знали цю особу [16, с. 408].

Наступний етапом розвитку законодавства про нагляд за душевнохворими з боку держави був розпочатий прийняттям «Свода Законов Гражданских» в 1815 році, що містив главу «О опеке над безумными, сумасшедшими, глухонемыми и немými». Так, норми вищезазначеного зводу регулювали порядок встановлення факту розумового розладу в ході освідування особи, з метою наступного прийняття рішення Сенатом про призначення опіки [74, с. 70].

З часу прийняття «Свода Законов Гражданских», порядок освідування душевнохворих залишався незмінним досить довгий період. В той час, консерватизм цивільного процесу не відповідав рівню стрімкого розвитку психіатричної науки. Засновник судової психіатрії професор В.П. Сербський надав визначення поняттю «недієздатність» як стан нездатності людини розуміти свої дії та керувати вчинками. За такого, ним був зроблений висновок про те, що при такому стані психіки душевнохворий може бути визнаний недієздатним та потребує опіки.

За радянської влади, першим правовим актом, що стосувався психіатрії була інструкція «Об освидетельствовании душевнобольных», що була видана в червні 1918 р. Народним комісаріатом юстиції [8, с. 77]. Тож, Інструкцією було визначено порядок освідування осіб, що страждали на психічний розлад для встановлення або зняття опіки та передбачала використання цих висновків створеними народними судами. Представники зазначених судів повинні були приймати участь в роботі медичної комісії [37, 131].

Порядок визнання громадянина недієздатним був адміністративним та регулювався положеннями зазначеної інструкції та нормами Кодексу про

акти цивільного стану. Впродовж 1918-1919 рр. в результаті проведених нарад щодо реформ тюремної справи було затверджено спеціальне Положення про психіатричну експертизу, яке в свою чергу застосовувалось під час освідування душевнохворих осіб, які підозрювались в розладі душевних здібностей.

Так, відповідно до вищезазначених положень під час судового розгляду експертизу слід проводити за участі трьох експертів лікарів, два з яких повинні були бути спеціалістами психіатрами, а третій – судово-медичним експертом. Як зазначає С. Шум позитивним в Інструкції 1918 року стало те, що при освідуванні громадянина до складу лікарської комісії міг також входити вільно практикуючий лікар-спеціаліст. Саме, це було початком запровадження інституту судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі. У засіданнях лікарської комісії мали можливість приймати участь лікарі, які були запрошені самим хворим, або особами які заявляли клопотання про освідування. В засіданні лікарської комісії, з правом вирішального голосу, могли приймати участь лікарі, яких запрошував сам хворий, або особи, які порушували клопотання про освідування.

Цивільним законодавством 1922 р. було введено поняття «Стаття 31» ЦК 1922 р., яка розмежувала недієздатних суб'єктів на дві групи: цілком позбавлених дієздатності та тимчасово перебуваючих в такому стані. Іншими словами, в 20-х роках з'явився інститут «повної», «обмеженої», та «тимчасової дієздатності» [55, с. 42].

У Кодексі Законів про шлюб, сім'ю та опіку, який було прийнято в 1926 році, була окрема глава, присвячена освідуванню «душевнобольных и слабоумных» та були повторені основні положення діючого на той час законодавства про недієздатність та опіку, але в той же самий час було зменшено коло суб'єктів, які мали право приймати рішення про психічний стан освідуємого.

Спеціальна комісія призначалася відділом опіки та піклування, а головою комісії призначався завідуючий відділом охорони здоров'я

виконавчого комітету, в склад комісії обов'язково входили два лікарі, один з яких – психіатр. Комісія мала право помістити освідувану особу в спеціальний лікувальний заклад на строк не більше 2-х місяців, або встановити нагляд за місцем її проживання. За результатами такого освідування складався акт, який підписувався особами, які проводили освідування та в якому зазначалось про те, чи є особа душевнохворою та чи потребує вона опіки.

Цивільним процесуальним кодексом Української РСР 1964 року було започатковано процедуру визнання громадянина недієздатним внаслідок психічної хвороби у судовому порядку, що є прототипом нині існуючого порядку. Таким чином, становлення та розвиток інституту правового статусу душевнохворих осіб має довгу історію, яка починається з часів Римського права.

Відповідно до ст. 35 Цивільного кодексу України повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду: фізичній особі, яка працює за трудовим договором та досягла 16 річного віку; неповнолітній особі, яка записана матір'ю чи батьком дитини. Слід також зазначити, що цивільна дієздатність може надаватися не тільки судом, а ще й органом опіки та піклування. У зв'язку з цим в науковій літературі виникає питання, чому законодавець не наділяє цивільною процесуальною дієздатністю осіб, яким повну цивільну дієздатність надано органами опіки та піклування, адже наслідки отримання повної цивільної дієздатності є однаковими для всіх неповнолітніх осіб, незалежно від того, який орган надавав їм таку дієздатність. Поміж тим, статтею 47 ЦПК не враховано положення ст. 35 ЦК України, відповідно до якої повна цивільна дієздатність може бути надана особі, яка досягла 16 років та яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Ці особи набувають цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації їх як підприємців.

Якщо проаналізувати положення ч. 3 ст. 47 Цивільно-процесуального кодексу, то стає зрозумілим, що в разі набуття особою повної цивільної

дієздатності, особа автоматично стає цивільно-процесуально дієздатною. Крім того, особи, яким надано повну цивільну дієздатність органом опіки та піклування, а також неповнолітні особи, зареєстровані як підприємці мають бути наділенні цивільно-процесуальною дієздатністю.

Поміж тим, в багатьох правовідносинах, які регулюються нормами цивільного, сімейного, трудового та інших галузей неповнолітні особи наділяються відповідною дієздатністю, тобто мають право вступати в такі правовідносини особисто. До того ж, відповідно до ст. 32 Цивільного кодексу України неповнолітні особи мають право самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; самостійно укладати договори банківського вкладу та розпоряджатися вкладом внесеним на своє ім'я. [80, с. 356]. Тож зважаючи на це, у неповнолітніх може виявитися потреба у захисті своїх прав та інтересів. Крім цього, у випадках, передбачених законодавством ці особи несуть відповідальність особисто.

Враховуючи вищезазначене, законодавцем визначено, що неповнолітні особи також наділяються цивільною процесуальною дієздатністю, проте за наявності деяких умов:

1) справа виникла з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Так, наприклад, відповідно до ст. 165 Сімейного кодексу України дитина, яка досягла 14 років може звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, про скасування усиновлення чи визнання його недійсним (240 СК України);

2) інше не встановлено законом.

Крім того, зазначене правило також поширюється на осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, адже вони також можуть укладати деякі правочини, а також самостійно нести відповідальність.

Проте, слід зауважити, що неповнолітні особи та особи, дієздатність яких обмежена, не зможуть часом в певній мірі оцінити ситуацію. На підставі чого, законодавством передбачено право суду залучати до участі в таких

ситуаціях законних представників зазначених осіб, які повинні допомогти захистити їх інтереси. При цьому це залежить виключно від розсуду суду.

Отак виходячи зі змісту ст. 47 Цивільного процесуального кодексу України можна зробити висновок, що малолітні та неповнолітні особи у справах, що виникають з відносин, у яких вони не беруть особистої участі, а також недієздатні особи цивільної процесуальної дієздатності не мають. Отже їх інтереси в суді представляють законні представники.

Як відомо, цивільна дієздатність фізичних осіб є трьох видів: часткова, неповна та повна. Проаналізувавши зміст статті 47 Цивільного процесуального кодексу України, що на відміну від цивільної дієздатності, цивільна процесуальна дієздатність може бути:

- 1) повною, тобто особа є здатною здійснювати всі цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки;
- 2) частковою, яку мають малолітні та неповнолітні особи.

Отже, як ми вже зазначали, фізичні та юридичні особи, беручи участь у судовому процесі наділяються здатністю особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки сторони, третьої особи, їхніх представників, а також органів та осіб, яким законом надано захищати права та законні інтереси інших осіб. До того ж разом з цивільною процесуальною правоздатністю, яка визначає здатність суб'єкта цивільних процесуальних відносин мати цивільні процесуальні права та обов'язки, цивільна процесуальна дієздатність формує цивільну процесуальну правосуб'єктність, яка в свою чергу є передумовою набуття правового статусу особи, яка бере участь у справах позовного провадження.

Як зауважує С. Бичкова, особа має бути наділена цивільною процесуальною правосуб'єктністю для того, щоб саме бути суб'єктом цивільних процесуальних відносин. Проте, щоб стати стороною, або третьою особою у справах позовного провадження достатньо бути цивільно-процесуально правоздатною, а наявність в повному обсязі другої складової цивільної процесуальної правосуб'єктності – цивільної процесуальної

дієздатності, не є обов'язковою. Цивільна процесуальна дієздатність тільки визначає можливість фактичного здійснення фізичними та юридичними особами цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків сторін та третіх осіб [5, с. 760].

Досліджуючи особливості дієздатності у цивільному процесі, треба також звернути увагу на правові наслідки звернення особи до суду, яка не має достатнього обсягу дієздатності.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 185 ЦПК позовна заява, подана недієздатною особою повертається судом. Разом з тим, якщо буде встановлено, що після відкриття провадження позов було подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, відповідно до ч. 1 ст. 257 ЦПК суд має постановити ухвалу про залишення позову без розгляду. Разом з цим, повернення позовної заяви, залишення її без розгляду не перешкоджає повторному зверненню особи до суду із заявою після усунення недоліків, що були підставою для повернення заяви або залишення без розгляду.

Пункт 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» визначає, що від вирішення питання щодо дієздатності громадянина залежить можливість його участі у вирішенні інших цивільних справах. На підставі чого, заяви про визнання особи недієздатним розглядаються окремо від інших вимог у порядку, передбаченому відповідними статтями Цивільного процесуального кодексу. У той же час зі спором про право, питання щодо недієздатності громадянина може вирішуватися судом лише в тому випадку, коли спір виник після смерті цієї особи [53, с. 52].

Так, щодо обсягу прав та обов'язків, то недієздатна особа повністю позбавлена самостійних прав та можливості вчинити будь-який правочин, не створює та не несе будь-яких цивільних обов'язків, не несе відповідальності за завдану шкоду

1.2. Поняття судово-психіатричної експертизи в цивільному процесі, її призначення та види

Ваговою складовою системи засобів захисту прав та інтересів людини в кожній демократичній державі є наукове, організаційне, функціональне та ефективне правосуддя. Важливою складовою в системі правосуддя є доказування, яке забезпечується розвинутою теорією доказів, системним законодавством у цій галузі та усталеною практикою судового розгляду цивільних справ. Тож, в процесі становлення цивільного судочинства та судової практики виникла значуща необхідність у використанні різноманітних засобів доказування, серед яких досить провідну роль відіграє саме судова експертиза, яка призначається в цивільних справах.

Разом з цим, інститут судової експертизи має велике значення у вирішенні завдань цивільного судочинства, а саме: захист порушених та оспорюваних прав, свобод та охоронюваних законом інтересів громадян, організацій та їх об'єднань, а також охорона державних та суспільних інтересів.

Сучасний період становлення та розвитку цивільного процесуального права характеризується повною зміною поглядів на поняття принципу змагальності в цивільному процесі та його закріплення в законодавстві. Зокрема, цей період передбачає свободу та активність сторін під час судового захисту у поєднанні з їх відповідальністю за власні дії та новий погляд на реалізацію таких принципів цивільного процесу як диспозитивність та змагальність за умови забезпечення принципу законності.

Зазначені проблеми цивільного процесу відображаються в регулюванні судової експертизи та в інших формах використання спеціальних знань в процесі реформування цивільного процесуального права.

В нинішніх умовах особливість процесу доказування полягає в тому, що від волі самих сторін залежить їх участь в змагальному процесі. Отже, зацікавлені в результаті вирішення справи мають самостійно піклуватися про

достатність доказів, тому, що їх пасивна участь спричинить негативні наслідки для сторін. Це так само і стосується інституту судової експертизи.

Законом України «Про судову експертизу» визначено поняття судової експертизи. Судова експертиза - це дослідження на основі спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [47, с. 232].

Тож, висновок експерта є одним із засобів доказування, а судова експертиза є основним способом використання досягнень науки, техніки або мистецтва при здійсненні правосуддя [38, с. 36]. До того ж експертиза кардинально підвищує доказову силу та надає можливість встановити об'єктивну істину [11, с. 504].

Науковці характеризують судову експертизу як непросте комплексне явище. Тож, Т. Сахнова розуміє поняття судової експертизи як: інститут доказового права, як систему процесуальних відносин та як систему процесуальних дій. Також, вона виділяє правовий та спеціальний компоненти, єдність яких формулює зміст експертизи як правового явища [68, с. 402].

У разі, якщо розглянути юридичну мету судової експертизи, то можна відзначити, що дійсно експертиза має таку мету, тому, що вона розкривається як засіб отримання нової інформації або як перевірка вже наявних матеріалів, які мають значення для вирішення цивільних справ по суті.

Тож, якщо характеризувати судову експертизу як інститут процесуального права, то можна виділити наступні ознаки: наявність певних підстав призначення та проведення експертизи; визначена законом процесуальна форма призначення та проведення експертизи; наявність певних принципів; власна юридична конструкція; певний механізм правового регулювання. На думку А. Кудрявцевої, зазначені ознаки формулюють особливий правовий режим як визначальну категорію для виокремлення окремих інститутів [34, с. 322].

На підставі чого, судову експертизу в цивільному процесуальному праві можна охарактеризувати як сукупність відносно уособлених норм, які визначають порядок процесуальних дій та відносин при призначенні та проведенні судової експертизи в цивільному судочинстві.

Ці норми мають чітку юридичну конструкцію та виразні принципи, які визначають механізм та способи юридичного впливу. Особливості використання спеціальних знань в цивільному судочинстві визначаються законом та судом з урахування принципів належності, допустимості, достовірності та достатності доказів для вирішення окремої справи. Що ж стосується принципу належності, то він вказує, що суд має досліджувати та вивчати лише ті докази, які мають відношення до цивільної справи. Дотримання зазначеного принципу гарантує правильність визначення обсягу доказового матеріалу та відокремити те, що не має ніякого відношення до справи.

Допустимість доказів в свою чергу означає законність джерел, методів та прийомів отримання потрібної інформації по справі. Достовірність визначає точність та правильність встановлених обставин по відношенню до фактичних обставин, які мали місце. При формуванні предмету доказування може з'явитися необхідність у спеціальних знаннях, а їх незастосування може потягти судову помилку. Достатність доказів є характеристикою процесу, за допомогою якої є можливим із сукупності доказів зформулювати однозначний висновок та розглянути справу по суті.

Неупередженість судових доказів доказує те, що жодний доказ не має для суду наперед більш доказової сили. В мотивувальній частині рішення зазначаються результати оцінки доказів судом, в якій суд робить посилення на докази, що обґрунтовують висновок суду. У разі, якщо суд, прийде до висновку, що надані матеріали не підтверджують тих обставин, на які сторони посилаються, то він має в рішенні обґрунтовано мотивувати свій висновок про це. Тож, як зазначає В.Ходанович, не дивлячись на потребу у застосуванні спеціальних знань, є можливим винесення процесуального

рішення на основі інших доказів, таких як: покази свідків, речові та письмові докази, пояснення сторін.

Що ж стосується експертизи, то її важливість полягає в тому, що висновок експерта є основою доказової інформації, за допомогою якої з'ясовуються походження, ознаки та причинні зв'язки окремих фактів. Крім того, експертиза також надає можливість з'ясувати час початку та перебіг окремих явищ; вирішити питання тотожності осіб, речовин, предметів; надати достовірну юридичну оцінку факту або явищ; встановити факти, що мають юридичне значення [79, с. 326].

Так, можна виокремити ознаки експертизи, що характеризують її особливості в цивільному процесі, а саме: використання спеціальних знань; проведення досліджень з метою встановлення обставин, які мають значення для справи; визначена законом процесуальна форма оформлення експертизи; проводиться спеціальним суб'єктом.

Щодо видів експертиз у цивільному процесі, то в залежності від характеру та предмету вони є різними. Тож, залежно від характеру застосування спеціальних знань вирізняють наступні експертизи: криміналістичні (почеркознавчі, техніко-криміналістичні, експертизи документів); товарознавчі, будівельно-технічні, судово-медичні, судово-психіатричні, психологічні та інші. До того ж, досить часто під час розгляду цивільних справ, виникає необхідність в процесі якого доцільно використовувати знання фахівців в галузі судово-грунтознавчої, судово-екологічної та інших видів експертиз.

Як зазначалось раніше, ще за часів Стародавнього Риму юристами було зауважено на те, що особа, яка хворіє на психічні захворювання, не може правильно оцінювати свої дії та усвідомлювати їх значення. І хоча римське право не знало визначення дієздатності, воно досить широко користувалося цим поняттям на практиці. Такий стан визначався на підставі показань свідків, які розповідали про божевільну поведінку особи в житті. Поряд з цим кожна особа по-своєму сприймала поведінку іншої особи, тому досить часто

щодо психічно хворої особи надавалися показання, що вона є адекватною, а щодо особи, яка була здорова, давалися показання, що вона є божевільною.

З часом, коли з'являлися питання про психічний стан особи, почали звертатися до медика, який надавав свій висновок. Однак, такий підхід залежав від компетенції лікаря або від добросовісності свідків, та не відповідав критеріям тієї достовірності, яка мала бути в судовому процесі. Тож, критерієм достовірності довгий час вважалися об'єктивна істина, яку вважали змістом законності. На підставі чого можливо зауважити, що висновки експертів із наукової точки зору є істиною, проте ця істина з процесуальної точки зору стосується лише окремо взятого питання. Отже, незважаючи на наукову істинність, експертиза сама по собі не може визначати істинність у всій справі. Експертиза є лише одним із видів доказів, висновок якої має пов'язуватися з іншими доказами. Лише за такої умови судові рішення може сприйматися як істина у справі [39, с. 55].

Більш детально розглядаючи питання поняття судово-психіатричної експертизи слід зауважити, що відповідно до чинного законодавства об'єктом судово-психіатричної експертизи є особи, щодо яких вирішується та чи інша цивільна справа, особи, щодо яких вирішується питання дієздатності та недієздатності та необхідності застосування опіки. Тож, під час проведення судово-психіатричної експертизи досліджується психічний стан особи, не тільки на момент обстеження, але і також на період експертно-значимої ситуації. З цим наміром аналізуються матеріали цивільної справи, які характеризують особу, стосовно якої проводиться експертиза, зміст медичної документації від психіатричних та загально соматичних медичних установ.

Судово-психіатрична експертиза в цивільному процесі призначається досить часто при розгляді наступних категорій справ:

- 1) визнання особи недієздатною. Таким чином визначається психічний стан хворої особи, а також необхідність встановлення над нею опіки;

2) визнання угод недійсними (договори купівлі-продажу, договір дарування, заповіти і тд).

Так, у справах про визнання укладеної угоди недійсною, слід точно встановити психічний стан особи на момент укладання угоди, початок захворювання, а також його глибину. У разі, якщо після експертизи буде виявлено, що психічна хвороба виникла у особи після укладання договору, то його буде визнано дійсним;

3) відшкодування заподіяної шкоди;

Так, якщо шкода була заподіяна недієздатною особою, то вона не відповідає за цю шкоду. Відповідальність буде нести опікун, або організація, ну яку покладений обов'язок здійснювати за особою нагляд та в тому випадку, коли доведено, що шкода виникла з їхньої вини.

4) визнання шлюбу недійсним; Сюди належить шлюб, укладений особою, визнаною у встановленому законом порядку душевнохворою або недоумкуватою. Так, при визнанні шлюбу недійсним, слід встановити не тільки наявність у особи душевної хвороби, а й уточнити час її виникнення, тяжкість, глибину, з тією метою, щоб відповісти на питання чи могла особа, на час укладення шлюбу розуміти значення своїх дій та керувати ними.

5) розірвання шлюбу; В цьому випадку важливо встановити ні тільки наявність психічного захворювання, а і прогноз перебігу даного захворювання у майбутньому. Тож, експерт має встановити, чи немає у особи таких психічних розладів, які б могли перешкоджати подальшому сумісному проживанню подружжя та забезпечення сім'ї;

б) позови, що стосуються виховання дітей, якщо один із батьків, або обидва мають захворювання на психічну хворобу. В таких справах, експерти мають визначити психічний стан особи, не тільки на час проведення експертизи, а і на майбутнє з врахуванням тих психічних розладів, прояви яких можуть становити небезпеку для дитини. До таких критеріїв небезпеки можуть належати наявність грубих психічних розладів, спроб самогубства, маревних ідей ревнощів, переслідування, отруєння, впливу, які спрямовані на

конкретних осіб з близького оточення – одного з подружжя, дітей, онуків та інших родичів.

Також виділяють підстави призначення судово-психіатричної експертизи, які умовно поділяють на три групи. До першої групи підстав належать відомості, відповідно до яких учасник процесу вже раніше обстежувався психіатром, який діагностував у цієї особи психічний розлад. Поміж тим, це може бути факт, про те, що особа була госпіталізована та проходила лікування у психіатричній лікарні; визнана у зв'язку з психічним захворюванням непридатною для військової служби, визнана в іншій справі неосудною або перебувала на примусовому психіатричному лікуванні та ін.

До другої групи обставин, що є підставою для сумніву у психічній повноцінності учасника процесу, належать відомості про його божевільну поведінку (безглузді вчинки, невмотивовані напади агресії тощо) або про прояви психічного розладу, для усвідомлення хворобливого характеру якого навіть не потрібні відповідні медичні знання (наприклад, судомний напад), що є імовірним свідченням наявності в особи психічного захворювання. Зазначені відомості можливо отримати від осіб, які знали підекспертного, або були очевидцями певних подій його неадекватної поведінки. Тож, інформація щодо дивної поведінки особи може міститись у показах осіб, які беруть участь у справі чи в клопотаннях про призначення судово-психіатричної експертизи. Таке клопотання може заявити особа, яка має окремий процесуальний статус (обвинувачений, потерпілий, позивач, відповідач або їх представники). Не має такого права свідок, адже його діяльність у процесі обмежується лише даванням показань.

Що стосується третьої групи вищезазначених обставин, то її становлять заяви або повідомлення власне громадянина про свої хворобливі переживання та суб'єктивні відчуття зорових, слухових галюцинацій або інші скарги на наявність у нього розладів психічної діяльності.

Таким чином, можна зауважити, що призначення судово-психіатричної експертизи у справах про визнання особи недієздатною є можливим лише у

випадку наявності об'єктивно існуючих передумов та дослідження таких передумов у судовому засіданні, що дає суду юридичні підстави для призначення такого виду експертиз.

Як зазначає Г. Надгорний, незважаючи на той факт, що призначення судово-психіатричних експертиз вимагає наявності відповідних підстав, все ж таки процес їх дослідження утворюється на підставі низки дій, з однієї сторони суду, з другого - заявників. Процесуальні інтереси зазначених суб'єктів, зокрема і судово-психіатричних, збігаються, хоча за своїм змістом вони є різними. Тож, головною метою заявника є підтвердження його вимог щодо визнання особи недієздатною. Що стосується суду, то його інтерес є виключно процесуальним, суд лише виконує вимоги процесуального закону.

Разом з тим, інтерес експерта, що виконує процесуальну волю суду та заявника полягає у проведенні та створенні експертизи як майбутнього доказу, при цьому експерт діє в межах тих питань, які процесуально сформовані йому судом. Він має завдання створити експертний висновок, який за своїм змістом та формою має сприйматися як доказ. Тож, дії експерта під час проведення експертизи є досить складним науково-процесуальним процесом, під час якого відбувається:

- 1) вивчення експертом об'єктивно існуючих підстав;
- 2) дослідження таких підстав;
- 3) опис технологічних досліджень;
- 4) оцінка досліджень;
- 5) підсумок досліджень.

Так, судово-психіатрична експертиза, як і інші види експертиз формується на підставі:

- 1) клопотання заявника чи права суду щодо призначення такої експертизи;
- 2) процесуального порядку призначення такої експертизи судом;
- 3) наукової та процесуальної діяльності експерта;

4) визначеного законом процесуального порядку дослідження висновків експертизи.

У разі, якщо відсутня хоча б одна складова із таких підстав, то така експертиза як доказ не є процесуально сформованою та не може спричинити будь-які процесуальні наслідки. Так, сутність поняття «висновок експерта», зокрема і в судово-психіатричних експертизах ґрунтується на конкретно зумовленому процесуальному завданні, що отримує експерт від уповноваженої на те особи для наукового дослідження певного об'єкта з метою подальшого висновку щодо тих чи інших фактів. Такий висновок містить певну структуру та обов'язково повинен бути викладений письмово та досліджений у судовому засіданні. Лише в такому випадку експертиза набуває статусу доказів. В іншому випадку, вона є лише висновком спеціаліста, як письмова думка щодо досліджуваного факту, адже це є особистим поглядом такої особи на такий факт. Саме тому лише після судового дослідження такий письмовий висновок набуває процесуального значення, стаючи доказом.

Однак, бувають ситуації, коли особи, щодо яких призначається судово-психіатрична експертиза, ухиляються від її проходження, що в свою чергу призводить до примусового направлення їх на судово-психіатричну експертизу. Це застосовується винятково, проте обов'язково, тому, що у справах в яких вирішується питання про психічний стан особи, призначення експертизи є обов'язковим [81, с. 105].

Разом з цим, не кожна неявка цих осіб для проведення судово-психіатричної експертизи має розглядатися як навмисне ухилення від проходження експертизи. Так, суд зобов'язаний безпосередньо у судовому засіданні дослідити причини неявки таких осіб на експертизу. Та тільки у випадку явного ухилення від явки на експертизу можна застосувати примусове приведення таких осіб до експертної установи для проведення експертизи. Тож, поняття «явне ухилення» є поняттям оціночним, тому, щоб застосувати примусовий привід на експертизу, суд повинен дослідити в

судовому засіданні доречні докази всіх організаційних дій, що були здійсненні суб'єктами, які мають відношення до проведення судово-психіатричної експертизи. Такими доказами можуть бути: належне повідомлення судом законних представників, органів опіки та піклування про час та місце проведення судово-психіатричної експертизи; належне повідомлення експертної установи щодо необхідності проведення судово-психіатричної експертизи згідно ухвали суду; повідомлення від експертної установи про неявку осіб до установи для проведення судово-психіатричної експертизи; повторне письмове повідомлення законних представників.

Так, як бачимо провести судово-психіатричну експертизу можливо лише за наявності особи. Експертиза є індивідуалізовано обґрунтованою позицією незалежного та не зацікавленого у справі спеціаліста, який надає свої висновки на основі наукових знань та безпосереднього спостереження особи. Тож, такий доказ не може бути замінений показаннями свідків або медичними знаннями в цих питаннях самого суду.

Отже, можна зробити висновок, що головним завданням судово-психіатричної експертизи є визначення індивідуальних психологічних особливостей, емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу психологічних процесів у конкретної особи, яка проходить таку експертизу.

Проте, слід звернути увагу на те, що на сьогоднішній день практика призначення експертизи не достатньо чітко урегульована законодавством. Тож, суд призначаючи таку експертизу, призначає її не конкретному експерту, а експертній установі.

Разом з цим, відповідно до ст. 102 ЦПК «у висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом □ також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків». Проте не зазначено про яку саме відповідальність йде мова, хоча мова йде саме про кримінальну. Тож

доцільно було б уточнити та слово «відповідальність» доповнити словом «кримінальна».

Поміж тим, слід зауважити, що підстави призначення експертиз визначені як ч. 3 ст. 103 ЦПК, так і п. 4. 1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України 8 жовтня 1998 р. [54]. Тож, відповідно до ч. 3 ст. 103 ЦПК «При призначенні експертизи судом, експерт або експертна установа обирається сторонами за взаємною згодою, а у разі якщо така згода не досягнута у встановлений судом строк, експерта чи експертну установу визначає суд. Суд з урахуванням обставин справи має право визначити експерта чи експертну установу самостійно». Пункт 4. 1. містить інше положення щодо порядку призначення експертизи та передбачає, що керівник експертної установи доручає проведення експертизи її відповідному структурному підрозділу, керівник якого може вирішити кому з експертів доручити її виконання.

Поміж тим, ст. 384 Кримінального кодексу України, якою передбачена кримінальна відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та ст. 385 КК України, якою передбачено відповідальність за відмову експерта від виконання покладених на нього обов'язків визначено, що суб'єктом цих злочинів є не експертна установа, а окремий експерт, тобто та особа, що вказана судом в ухвалі. Тож з огляду на зміст ч. 3 ст. 103 ЦПК та п. 4. 1 Інструкції суд призначає експертизу невідомим експертам.

Тож, керівник експертної установи доручає іншому керівнику структурного підрозділу провести експертизу, а той так само передоручає її провести певному експерту, який, як правило є менш завантаженим. Так, виникають обставини, за яких керівники експертних установ фактично перебирають функції суду в частині призначення експертизи. Так, в разі неправдивого експертного висновку, експерта притягнути до кримінальної відповідальності вбачається неможливим, адже керівники експертних

установ не наділені правом попереджати окремих експертів про кримінальну відповідальність у відповідності до ст. 384, 385 КК України.

На підставі чого, вбачається розумним запровадити реєстр не тільки експертних установ, а й експертів, які мають право проводити такі експертизи. Дані реєстру при появі нових експертів повинні постійно оновлюватись, а доступ до цього реєстру має бути в кожному суді.

Перш ніж зазначити про поділ судово-психіатричних експертизи на види, слід відмітити місце, яке вони займають у загальній судово-експертній системі. В теорії судових експертиз, всі судові експертизи поділяються на класи, пологи, види та різновиди. Тож, судово-психіатричні експертизи являють собою окремий самостійний рід судових експертиз, який включений в клас судово-медичних та психологофізіологічних експертиз поряд із судово-медичною та судово-психологічною експертизами. Так, на судово-психіатричні експертизи поширюються класифікації, які є загальними для всіх судових експертиз. Найбільш важливими з них є:

1) основна та додаткова експертиза. Основна експертиза призначена для вирішення поставлених перед експертами питань. Додаткова в свою чергу призначається у зв'язку з неповнотою або недостатньою ясністю колишнього експертного висновку, проте за відсутності сумнівів у вірогідності його висновків. Отже слід зауважити, що додаткова експертиза проводиться лише в тому випадку, коли неповноту або недостатню ясність основного експертного висновку неможливо усунути за допомогою допита експерта та останньому потрібні додаткові дослідження. Додаткова може бути доручена експертами, які проводили основну експертизу, або іншим експертам;

2) первинна та повторна експертиза. Первинна експертиза проводиться вперше в справі відносно певної особи. Повторна ж експертиза проводиться вдруге відносно цієї ж особи за наявності сумнівів в обґрунтованості або правильності висновків первинної експертизи та доручається іншому експерту (експертам). Так, під час розгляду справи може бути призначено

кілька повторних експертиз, які один по одному їхнього призначення йменуються другої, третьої, четвертої й т.д. Повторна експертиза доручається лише іншим експертами. Проте, не кожна нова судово-психіатрична експертиза даної особи обов'язково ставиться до додаткової або повторної.

Тож, стаціонарна експертиза, призначувана у випадках, коли в амбулаторних умовах поставлені питання не були вирішені, стосовно амбулаторної експертизи не є ні додаткової, ні повторної. Обов'язковою умовою додаткової й повторної експертизи виступає наявність експертного висновку, який містить відповіді на поставлені питання, як результату попередніх експертних досліджень. Але цей колишній висновок і його висновки не задовольняють орган, що призначив експертизу, або з погляду ясності й повноти, або з погляду вірогідності. У разі, якщо ж члени амбулаторної експертної комісії прийшли до висновку, що амбулаторно вирішити експертні питання неможливо й потрібне стаціонарне обстеження випробуваного, то по суті немає й самого експертного висновку. Експерти амбулаторної комісії фактично становлять письмовий документ про неможливість дати висновок, хоча й оформляють його традиційним для судово-психіатричної практики актом судово-психіатричної експертизи. Дана обставина не завжди враховується на практиці, що призводить до термінологічної плутанини й неправильним по істоті процесуальним рішенням;

3) одноособова та комісійна експертиза Зазначена класифікація будується залежно від числа експертів, що проводять експертне дослідження. Одноособова експертиза проводиться одним експертом, а комісійна - декількома (двома й більше) експертами (комісією експертів); 4) однорідна та комплексна експертизи. Так, однорідні експертизи проводяться представниками однієї галузі науки, а комплексні – експертами, які є фахівцями різних галузей наукового знання. Судові психіатри зазвичай

проводять комплексні експертизи разом зі судовими психологами, судовими медиками тощо.

Тож, досить часто останніми роками до участі залучаються фахівці різних суміжних галузей знань саме при посмертних судово-психіатричних експертизах. Найчастіше в судово-психіатричній практиці постає потреба комплексного аналізу матеріалів цивільної справи та медичної документації за участю психологів і невропатологів. Так, мозкова органічна патологія, яка з'являється при багатьох захворюваннях головного мозку та інфекціях, її виразність і динаміка багато в чому визначаються локалізацією органічного процесу в головному мозку та його поширеністю. Крім цього, внаслідок мозкової органічної патології можуть виникати різні хворобливі стани та спостерігатись атипові перебіги соматичних захворювань. При посмертних експертизах досить часто треба також оцінити психічний стан особи, яка при житті мала пухлину мозку як первинну, так і з метастазами в мозок при інших локалізаціях пухлин. Участь невропатолога, до компетенції якого входить діагностика таких порушень, іноді необхідна для того, щоб якнайточніше діагностувати локалізацію процесу і, отже, характер психічних розладів. Невропатологи залучаються до таких експертиз і тоді, коли оцінюються гострий післяінсультний стан, гострий період після черепно-мозкової травми та в деяких інших випадках.

Невіддільною складовою злоякісних пухлинних захворювань як головного мозку, так і інших органів є інтоксикація, пов'язана із впливом продуктів розпаду пухлини на організм. Інтоксикація впливає на загальний стан і психічні функції хворих (усвідомлення ситуації, оцінка прогнозу свого стану, інтелектуальні та мнестичні функції). На характер психічних порушень впливає також вид проведеного лікування, зокрема й застосування наркотичних препаратів. Тому у проведенні посмертних експертиз особам, які при житті були онкологічно хворими, можуть брати участь онколог і нарколог.

В останні роки, під час проведення посмертних експертиз особами, які хворіли за життя на цукровий діабет та інші ендокринні захворювання часто бере участь ендокринолог. Діапазон психічних розладів при таких захворюваннях доволі широкий □ від незначних неврозоподібних порушень до потьмарення свідомості (коматозні стани, пов'язані з підвищеним чи зниженим вмістом цукру в крові, та ін.).

Комплексні судово-психіатричні експертизи за участю терапевта можуть проводитися тоді, коли в особи, яка страждає на різні соматичні захворювання, з'являються психічні порушення у формі або симптоматичних психозів, або депресивних реакцій. Діагностика психозів при соматичних захворюваннях є компетенцією експертів-психіатрів. Оцінка глибини і виразності депресивних проявів потребує їх співвіднесення з тяжкістю і типом перебігу соматичного захворювання (туберкульоз, захворювання нирок, оперативні втручання тощо), що входить до компетенції терапевта.

Також судово-психіатричні експертизи мають і свої специфічні класифікації. Найбільш розповсюдженим є поділ цих експертиз на амбулаторні, стаціонарні, у суді, заочні та посмертні. Зазначена класифікація зазвичай вміститься в підручниках та руководствах по судовій психіатрії, а також у діючій Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Остання обставина надає наведеній класифікації офіційний і як би юридично обов'язковий характер. Практично вона досить зручна, а давня традиція використання зробила її недоліки майже непомітними.

За місцем проведення експертних досліджень судово-психіатричні експертизи поділяють на експертизи, що проводяться в медичній установі та поза нею. Поділ експертиз на амбулаторні та стаціонарні стосуються в першу черг експертиз, проведених у медичних установах. Основна характерна риса амбулаторної судово-психіатричної експертизи укладається в однократному характері психіатричного огляду випробуваного без його тривалого

експертного медичного спостереження. Проте, однократність та нетривалість амбулаторного огляду служить іноді приводом для сумнівів у надійності експертних висновків. Стаціонарна судово-психіатрична експертиза полягає в тривалому спостереженні за випробуваним в умовах психіатричного стаціонару. Експертиза у суді (судовому засіданні) проводиться зазвичай в тих випадках, коли судово-психіатрична експертиза вже проводилася раніше в медичній установі. Первинні судово-психіатричні експертизи в суді можуть бути, проте на практиці зустрічаються досить рідко [20, с. 176].

1.3. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи

Відповідно до ст. 298 Цивільного-процесуального кодексу суд під час розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності призначається експертиза. Відповідно до ст. 298 ЦПК України «суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану цієї особи». У виняткових випадках, коли особа, щодо якої відкрито провадження у справі про обмеження її у цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу».

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р, судово-психіатрична експертиза призначається, коли вирішення цивільної справи залежить від визначення психічного стану особи, її спроможності усвідомлювати значення своєї поведінки внаслідок психічної хвороби або тимчасового розладу душевної діяльності. Ознаками такої поведінки можуть бути немотивовані, неадекватні чи неконтрольовані дії особи. Також в Пленумі зазначається про те, що судово-психіатрична експертиза

призначається обов'язково в наступних випадках: визначення психічного стану особи в справах про визнання громадян недієздатним; у справах про поновлення особи в дієздатності [51].

Порядок призначення судово-психіатричної експертизи при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом регулюється також положенням ст. 104 ЦПК

Так, експертиза призначається ухвалою суду, в якій зазначаються: підстави та строк для проведення експертизи; питання, на які має відповісти експерт; ім'я експерта або назва експертної установи; об'єкти, які мають бути досліджені; перелік матеріалів, які надаються для її проведення; попередження про відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Також, відповідно до ч. 4 ст. 104 ЦПК «якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питань, які потребують з'ясування»

Також слід вказати на те, що у Постанові Пленуму Верховного Суду України» в редакції від 25.05.1998 року «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» зазначається про те, що встановлений Цивільним кодексом судовий порядок вирішення питання про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним є важливою гарантією захисту прав та законних інтересів громадян, а тому в ухвалі суду про призначення експертизи мають бути поставлені на вирішення експертів наступні запитання: 1. Чи хворіє дана особа на психічну хворобу? 2. Чи розуміє вона значення своїх дій та чи може керувати ними [52].

Л. Гузь вказує на те, що у випадку коли експерт може відповісти на питання чи хворіє особа на психічну хворобу, то слід уточнити з якого часу хворіє особа, а також експерту може бути поставлене питання про те, чи страждає особа на недоумство, та в чому це виявляється [26, с. 528].

Як ми вже зазначали, в тому випадку, коли особа ухиляється від проходження експертизи, то вона відповідно до ухвали суду може бути направлена на експертизу в примусовому порядку. Питання щодо такого направлення а експертизу вирішується під час судового засідання за участі лікаря-психіатра.

Через можливість направлення на судово-психіатричну експертизу у примусовому порядку та оцінку висновку експерта велике значення має також оцінка адекватних методів лікування та застосування певних медичних засобів. Тож, Європейський суд з прав людини розглядає примусове застосування медичного заходу у контексті дотримання ст. 3 (заборона нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження) та п.1 ст.6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод (право на справедливий розгляд) [30, с. 312].

Також, згідно постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» «при розгляді справ суди не мають права приймати рішення без проведення експертизи, якщо за законом її призначення є обов'язковим». Так, зазначається про те, що судова експертиза як один із засобів доказування сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень.

Особливості проведення судово-психічної експертизи визначені Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 р. [54]. Так, метою проведення судово-психіатричної експертизи є надання відповіді на питання, що виникають під час провадження цивільної справи з приводу психічного стану особи. Експертиза проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, а також центрах судово-психіатричних експертиз (відділеннях, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів.

У вищезазначених експертних закладах експертизу проводить лікар-судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій. Також судово-психіатрична експертиза може проводитись судовому засіданні.

Як ми вже зазначали, об'єктом судово-психіатричної експертизи є особа, стосовно якої вирішується питання про її дієздатність; матеріали цивільної справи, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, відносно якої проводиться експертиза. Амбулаторна експертиза може проводитись у суді, експертній установі. На вимогу судових органів може бути здійснений виклик експерта. Термін проведення амбулаторної експертизи становить 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з судовим органом, що призначив експертизу. При проведенні експертизи в суді експерт оголошує акт експертизи в судовому засіданні і дає роз'яснення з питань, які виникли в учасників процесу. Стаціонарна експертиза проводиться в експертній установі. Термін її проведення до 30 діб. Залежно від обсягу та складності експертизи термін її проведення може бути продовжений.

Між тим, слід зазначити, що при проведенні експертизи, експерт має право на ознайомлення з матеріалами справи, медичною документацією, що стосуються експертизи; порушення клопотань про надання додаткових та нових матеріалів, необхідних для вирішення поставлених питань; бути присутнім під час проведення судових дій, порушувати клопотання, що стосуються проведення експертизи, та задавати відповідні запитання особам, яких допитують; вказувати у висновку експертизи на факти, які мають значення для справи і про які йому не були поставлені питання; оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, які призначили експертизу, унаслідок чого порушуються права експерта або порядок проведення експертизи;

В той самий час, експерту заборонено: самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно; вступати в контакти, не передбачені порядком проведення експертизи, з будь-якими особами, якщо такі особи прямо чи побічно стосуються експертизи.

Як ми вже зазначали раніше, судово-психіатрична експертиза проводиться тільки в державних установах та проводиться амбулаторно, стаціонарно, в суді та заочно (посмертно). Посмертна судово-психіатрична експертиза проводиться амбулаторно, стаціонарно, в суді, заочно (посмертно). Посмертна в свою чергу є найбільш складною для експертів-психіатрів та пов'язана з вирішенням питання психічного стану суб'єкта під час вчинення конкретних дій [54].

Складність посмертної судово-психіатричної експертизи полягає в тому, що якість та кількість матеріалів, які б характеризували б дії та особистість покійного, обмежені. Метою посмертної експертизи є усунення наслідків хворобливих діянь хворого, яка викликає необхідність оцінювати психічний стан під експертного ретроспективно. Саме в цьому полягає складність зазначених експертиз, адже експертний висновок будується на вивченні матеріалів справи медичної документації та показаннях свідків. Причиною призначення посмертної судово-психіатричної експертизи можуть послугувати наявність позовів про визнання недійсним заповіту (договору дарування тощо), оформленого особою, в психічній повноцінності якої виникли сумніви. В таких випадках обґрунтовувати висновки про психічний стан особи допомагає вивчення показань свідків. Одночасно, наявність суперечностей в цих показаннях, як правило, має наслідком виникнення необхідності безпосередньої участі експерта у судовому засіданні. При допиті експерт-психіатр отримує інформацію, яку, усвідомлено чи ні, може надати свідок [73, с. 202].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Підсумовуючи вищевикладене, можна виявити особливості поняття дієздатності в цивільному процесі:

- якщо характеризувати судову експертизу як інститут процесуального права, то можна виділити наступні ознаки: наявність певних підстав призначення та проведення експертизи; визначена законом процесуальна форма призначення та проведення експертизи; наявність певних принципів; власна юридична конструкція; певний механізм правового регулювання.

- якщо характеризувати експертизу в цивільному процесуальному праві, то можна зазначити, що експертиза - це сукупність відносно уособлених норм, які визначають порядок процесуальних дій та відносин при призначенні та проведенні судової експертизи в цивільному судочинстві.

Можна виокремити ознаки експертизи, що характеризують її особливості в цивільному процесі, а саме: використання спеціальних знань; проведення досліджень з метою встановлення обставин, які мають значення для справи; визначена законом процесуальна форма оформлення експертизи; проводиться спеціальним суб'єктом.

Визнання фізичної особи недієздатною є, за своїм змістом, правовим оформленням змін психіки людини, як явища, яке виражає прояв сил природи, незалежно від дій та рівня усвідомлення особи. Метою суду при визнанні особи недієздатною є фіксація цього явища та оцінка з юридичної точки зору.

Особливості проведення судово-психічної експертизи визначені Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, який затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 р. Метою проведення судово-психіатричної експертизи є надання відповіді на питання, які виникають під час провадження цивільної справи з приводу психічного стану особи. Метою проведення судово-психіатричної експертизи є надання

відповіді на питання, що виникають під час провадження цивільної справи з приводу психічного стану особи.

Основною метою задля якої проводиться судово-психіатрична експертиза, є визначення психічного стану особи, стосовно якої розглядається справа щодо її цивільної дієздатності та вирішення питання про здатність цієї особи розуміти значення своїх дій та керувати ними.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У СПРАВАХ ПРО ПОВНЕ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

2.1. Поняття, сутність та правовий зміст висновку експерта, види висновків

Як ми вже раніше зазначали, результатом проведення судової експертизи в цивільному процесі є висновок експерта, який законом віднесено до засобів доказування у відповідності до ч. 2, ст. 76 Цивільного процесуального кодексу.

Так, відповідно до ст. 102 ЦПК, «висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством».

У доктрині цивільно-процесуального права вирізняють також інші підходи до вирішення проблем, що пов'язані з визначення правової природи висновку експерта. Так, П. Lupinsька та В. Галкіна визначають висновок експерта як джерело доказів [35, с. 187], а Ю. Жукова вважає висновок експерта доказом [21, с. 15]. А. Бичкова в свою чергу визначає висновок експерта як самостійний засіб доказування [4, с. 122].

Л. Буряк в свої науковій публікації визначив висновок експерта як засіб доказування, в якому закріплюється інформація певного роду, яка одержується визначеним законом способом від спеціального суб'єкта цивільних процесуальних відносин у визначеній законом процесуальній формі. Проте, на нашу думку це визначення не вирізняє окремих ознак висновку експерта як засобу доказування. Тож для визначення суті висновку експерту слід розкрити його ознаки.

Так, висновок експерта є особливою формою закріплення інформації. Інформація, яка зазначається у висновку експерта завжди має бути отримана у відповідності до процесуального порядку. Також видові ознаки висновку

експерта можливо визначити у специфіці відображення інформації та порядку її формування.

Вищезазначені аспекти мають спеціальний характер та є похідними від загального визначення судової експертизи як дослідження певних фактичних обставин справи, яка проводиться на підставі ухвали суду особою, яка має спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо та має особливий процесуальний статус, — експертом, результатом роботи якого є новий засіб доказування — висновок експерта [4, с. 240].

Тож у висновку експерта слід виокремлювати зміст (висновок, який обґрунтовується проведеним дослідженням, а також встановленням та професійною оцінкою експертом фактів) та форму. Ці дві складові досить важливі під час встановлення доказового значення висновку експерта. Тож, якщо інформація, яка закріплюється у висновку експерта, буде визнана судом недостовірною, то її неможливо буде розглядати як судовий доказ. Окрім цього, якщо не буде дотримано форму висновку експерта, не дивлячись на його обґрунтований зміст, тоді також не можна визнати його засобом доказування [84, с. 23].

Також, аналіз поняття висновку експерта передбачає мову про доказ, який здобувається в результаті проведення судової експертизи, тобто експертизи, яка призначається ухвалою суду та проводиться у визначеному законом процесуальному порядку. Недотримання зазначених вимог не дозволяє визначати висновок експерта як засіб доказування.

Як зазначає Л. Буряк, на сьогоднішній день в науці процесуального права немає єдиної думки стосовно того, що визначає доказову силу висновку експерта: тільки висновок (тобто відповідь на поставлені судом запитання) чи висновки та факти, що встановлені під час дослідження (так звані проміжні факти), професійна оцінка яких і є результатом експертизи [10, с. 76]. Досить поширеною є думка, що значення судового доказу мають як висновок експерта, так і проміжні факти. Так, С.Бичкова вказує на те, що висновок експерта як окремий засіб доказування має деякі особливості, що

полягають в тому що, експерт у письмовій формі надає суду фактичні дані, що встановлюються на підставі спеціальних знань в процесі проведення експертного дослідження відповідно до завдань, зазначених в ухвалі про призначення експертизи. Тож, висновок експерта включає в себе висновки про фактичні дані та саме вони мають доказове значення [4, с. 123]. обов'язково входять висновки про фактичні дані, і саме вони мають доказове значення [55, с. 38].

На думку Л. Буряк проміжні факти також становлять фактичну основу висновку експерта, проте у відриві від загальних висновків не можуть бути використані судом як доказ, оскільки їх інтерпретація вимагає застосування спеціальних знань та призведе до змішування процесуальних функцій суду та експерта. Дивлячись на те, що проміжні факти, що встановлюються експертом під час проведення спеціального дослідження становлять фактичну підставу для його висновків, а правильність встановлення цих фактів зумовлює правильність останньої їх оцінки експертом, та таким чином впливає на доказове значення висновку в цілому. Проте, зазначені факти окремо від висновків про них експерта не можуть бути визнані доказом. Лише професійна оцінка експертом виявлених ним фактів становить зміст його висновку. При цьому висновок експерта досліджується та оцінюється як доказ лише судом. Тобто, не вся інформація, яку експерт отримує під час дослідження може отримати статус судового доказу.

Також на думку Л.Буряк, встановлення правової природи висновку експерта передбачає також вирішення питання про його місце в системі засобів доказування. По-перше, слід вказати на те, що висновок експерта має свою специфіку формування та зміст, про те це не є підставою для виокремлення його як особливого засобу доказування, що має особливу юридичну силу. По-друге, висновок експерта не має переваг перед іншими засобами доказування. Як зазначає М.Штефан судовій оцінці мають підлягати тільки докази, які безпосередньо досліджуються у судовому засіданні з урахуванням належності фактичних даних та допустимості засобів

доказування. При цьому принципи оцінки доказів встановлюються процесуальним законом. Тож, оцінка доказів є розумовою діяльністю суб'єктів доказування, яка ґрунтується на законах логіки та процесуального права. Так, суб'єкти доказування аналізують кожен доказ окремо, в сукупності, взаємозв'язку та суперечності [83, с. 282].

Як вказує С. Васильєв, формою або джерелом фактичних даних висновку експерта є саме процесуально оформлений письмової форми документ, що містить викладені експертом мотивовані висновки. Розглядаючи питання правової природи та поняття висновку експерта, на думку, С. Васильєва слід ґрунтуватися на наступних положеннях: 1) враховувати особливості прояву у висновку експерта тих вимог, які пред'являються в цивільному процесі до доказу взагалі; 2) виділити в процесуальній природі висновку експерта ті ознаки, які властиві тільки цьому виду доказів, зокрема ті, що до них належить: 1) наявність та використання спеціальних знань експерта як необхідний елемент висновку експерта; проведення експертного дослідження та надання висновку лише за його результатами; 2) безпосередній висновок експерта □ як особливий процесуальний документ, що має певну структуру та зміст; 3) експерт як джерело цього виду доказів і його процесуальне становище, яке закріплено у законі; 4) проведення експертизи як єдиний визначений законом спосіб одержання висновку експерта.

Якщо порівнювати інші докази з висновком експерта, то відмінністю є те, що знання та відомості, викладені у висновку експерта мають більше гарантій достовірності. Це можна пояснити наступними підставами: незацікавленість та об'єктивність експерта, науковий характер відомостей, які містяться у висновку, відбиттям у висновку всього шляху формування цього знання, можливістю через іншого експерта повторно перевірити результати первісної експертизи та ін. [18].

Тож, відомості, які містяться у висновках експерта є фактичними даними про певні обставини об'єктивної дійсності, а сам висновок, доказом.

Проте, для того, щоб правильно розуміти висновок експерта, повірити та оцінити цей доказ слід враховувати те, що висновок експерта представляє собою думку цієї особи, а тому такі відомості мають суб'єктивний характер. Водночас, в основі висновку експерта лежать факти об'єктивної дійсності, що пов'язані з конкретною цивільною справою через надані дослідження матеріали.

Також, однією з особливостей змісту висновку експерта та аргументом на користь виділення цього доказу в самостійний вид є науковий характер фактичних даних, що містяться у висновку експерта, що виступає гарантією об'єктивності та достовірності висновків експерта [12, с. 344].

Також слід зазначити, що на сьогоднішній день юридичній літературі виділяють різні види висновків, проте найбільш практичне значення має класифікація за ступенем визначеності: 1) категоричний (позитивний чи негативний висновок); б) вірогідний висновок; в) висновок експерта про неможливість відповісти на поставлене питання за наданих вихідних даних – умовний та безумовний.

Так, категоричним є висновок, що містить в собі однозначні відповіді на питання суду, які не залежать від будь-яких умов чи обставин.

Вірогідний висновок може бути використаний як непрямий доказ. Висновки щодо неможливості вирішення поставленого питання не мають ніяких доказових фактів, а тому не можуть бути доказами по справі. Їх процесуальне значення полягає в тому, що подібні висновки виключають обов'язок суду призначити повторну експертизу щодо цього ж питання та спрямовують його на необхідність інших засобів доказування, щодо яких було сформульовано питання перед експертизою і які експерт не зміг вирішити через певні причини.

Також в залежності від логічної форми висновку експерта, у науковій літературі виокремлюють наступні класифікації: а) за змістом предмета твердження: висновки про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність; вони можуть бути категоричними чи ймовірними; б) за

наявністю (відсутністю) логічних союзів – альтернативні й однозначні, а також умовні й безумовні; в) за якістю зв'язку: стверджувальні та негативні.

Що стосується висновку про індивідуальний об'єкт, то він є прямим доказом факту тотожності. Підставою для надання висновку про тотожність є достатня сукупність ознак, які збігаються. Висновок щодо родової (групової) належності побудований по типу класифікаційного, проте має інший зміст. В ньому констатується, що порівнювані об'єкти належать до одного й того самого класу, роду, виду або групи. Зазначений вид висновку є непрямим доказом тотожності, та його значення тим більше, чим вужча група, до якої належить об'єкт. Підставою для надання такого висновку є достатня сукупність родових (групових) ознак за відсутності чи недостатньої кількості індивідуальних ознак. Категоричний, як ми вже зазначали формулюється в тому випадку, коли він є повністю обґрунтованим та не викликає ніяких сумнівів. Імовірний в свою чергу надається експертом тільки при високому ступені вірогідності факту, що встановлюється. За своєю логічною природою ймовірні висновки є непрямим доказ встановлюваного факту.

Що стосується альтернативного висновку, то вони формулюються тоді, коли експерт не може прийти до формування єдиного рішення та встановлює вичерпний перелік варіантів. Доказове значення такого висновку полягає в тому, що він відмежовує кількість тих об'єктів, які перевіряються та підтверджує ймовірність тих, що залишилися.

Однозначний висновок надається тоді, коли експерт доходить єдиного варіанту вирішення питання. Умовний висновок формулюється тоді, коли твердження залежить від будь-яких умов і набуває доказового значення після того, як ці умови будуть підкріплені іншими матеріалами справи. Безумовний висновок не містить будь-яких умов, від яких залежать факти й обставини, встановлені експертом. Висновок про неможливість вирішення поставленого питання не має доказового значення [25, с. 213].

Висновок експерта оформлюється у письмовій формі, проте його слід відрізнити від письмових доказів [29, с. 104]. Так, характерною ознакою

письмових доказів є закріплення відомостей про факти на певному матеріальному носії у вигляді певних знаків. Що стосується природи висновку експерта, то експерт не закріплює у письмовому вигляді певну інформацію, а отримує під час дослідження нові фактичні дані, яким надає професійну оцінку. Так, у висновку експерта відображається перебіг та отримання нової інформації за допомогою спеціальних знань. Окрім цього, в залежності від характеру взаємозв'язку інформації, що становить зміст доказу та обставини, яку доказуватимуть, докази класифікуються як прямі, що відрізняються однозначністю зв'язку, та непрямі, які відображають багатозначність зв'язків. На думку Л.Буряк, якщо інтерпретувати зазначене положення до інформації, яка міститься у висновку експерта, то здається, що вона може бути як прямим так і непрямим доказом.

2.2. Формування висновку експерта

Аналізуючи поняття висновку експерта та його природу слід звернути увагу на його зміст та його формування, адже тільки це дозволить правильно оцінити результати експертизи судом.

Так, на відміну від інших доказів, про зміст яких відомо ще до подання позову до суду, інформація, яка розміщена у висновку експерта має двоякий характер. Так, з однієї сторони експерт надає чіткі відповіді на поставленні запитання, а з іншої неможливо прогнозувати зі стовідсотковою впевненістю результат експертизи.

Окрім цього, висновок експерта може бути сформований лише в результаті глибокого наукового дослідження, що проводиться спеціальним суб'єктом, а саме – особою, яка володіє спеціальними знаннями. Зазначена специфіка обумовлює і його особливості структури.

Що стосується оформлення, то за загальним правилом висновок експерта має бути оформлений письмово та має відповідати вимогам, недотримання яких призведе до втрати його доказового значення, а саме:

наукова обґрунтованість викладених висновків та аргументованість; визначена послідовність, ясність, конкретність, простота викладення процесу дослідження та висновків, що були зроблені експертом; грамотність та культура оформлення висновку.

Що стосується змісту, то на сьогоднішній день Цивільним процесуальним кодексом зміст висновку експерта регламентовано лише в загальних рисах. Так, відповідно до ст. 102 ЦПК «у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством. У висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом □ також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини».

Враховуючи важливість належного рівня складання висновку експерта, а також його доказове значення для правильного з'ясування обставин справи слід доповнити у Цивільному процесуальному кодексі норму, яка б більш детально визначала зміст та структуру висновку експерта.

Якщо звернутись до юридичної науки, то такі науковці як: Ю.Орлов та Т.Сахнова виділяють у висновку експерта три частини: вступна, дослідницька та сам висновок експертизи [68, с. 230]. Схожа структура визначається також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз [54].

Що стосується змісту висновку експерта, то науковці з цього приводу є неоднозначними у своїх думках.

Так, щодо вступної частини, то вона має містити інформацію, яка індивідуалізує проведене дослідження. Так, є автори, що включають до неї лише такі складові як: найменування експертизи, відомості про експерта, підставу, дату проведення, найменування суду та цивільної справи, питання, що постановленні судом.

Досить об'ємним та змістовним є перелік складових, що має містити вступна частина, визначених Ю.Орловим, а саме: найменування експертизи; її номер, якщо експертиза є додатковою, повторною, комісійною або комплексною; відомості про експерта; відомості про орган, який призначив експертизу; дані про підстави її проведення; дата отримання матеріалів для проведення експертизи та дата підписання висновку; назва отриманих експертом матеріалів та об'єктів для проведення дослідження; спосіб їх доставки та вид упаковки; клопотання про надання експерту додаткових даних, якщо були заявлені; результати їх розгляду; надані експерту вихідні дані про об'єкт експертизи, або обставини справи, що мають значення для проведення експертизи; відомості про осіб, що були присутні під час проведення експертизи; питання поставлені експерту; якщо експертиза є додатковою або повторною, то у вступній частині мають зазначатися дані про попередні експертизи; підстави призначення експертизи, які зазначаються в ухвалі про призначення експертизи.

В інструкції про призначення та проведення експертизи зазначається, що крім вище перелічених мають ще зазначатися відомості про попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку; довідково-нормативні документи та методичну літературу, що була використана експертом при вирішенні поставлених питань.

Як зазначає Ж.Васильєва, враховуючи, що висновок експерта є офіційним документом, то він має містити наступні реквізити:

- 1) номер, дата та місце його складання;
- 2) найменування експертизи [13, с. 114].

При цьому, як вказує А.Давтян, вид експертизи має визначатися в залежності від характеру застосовуваних спеціальних знань так і від послідовності її проведення. Це обумовлено тим, що кожен вид експертизи має свою специфіку, яка відображається на структурі дослідницької частини висновку;

3) номер та найменування цивільної справи. Ця інформація має особливе значення у справах, в яких проведення експертиз є обов'язковим (наприклад у справах про визнання фізичної особи недієздатною обов'язково призначається судово-психіатрична експертиза);

4) відомості про експерта, що проводив експертизу, а саме: (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта;

5) фактична підстава проведення експертизи, яка зазначається в ухвалі про призначення експертизи та процесуальна підстава проведення експертизи ухвала суду із зазначенням дати її постановлення;

б) питання, поставленні судом на вирішення експертизи мають бути викладені так само як вони зазначені в ухвалі про призначення експертизи.

При цьому як зазначає Ю.Орлова, що в тому випадку коли питання сформовано у невідповідності до прийнятих рекомендацій, проте зміст його зрозуміло, то експерт має право переформулювати таке питання, зазначивши, що він розуміє відповідно до свої спеціальних знань.

Тож перелік питань, які поставлені судом на вирішення експерту, мають завершувати вступну частину висновку експерта. Всі інші відомості вже розкривають зміст та суть проведеного дослідження.

Наступною частиною висновку експерта є дослідницька. На думку Ж.Васильєвої ця частина в себе має включати:

1) обставини справи та дані, які надані експерту, що мають значення для надання висновку;

2) відомості про матеріали, які експерт використовував під час проведення дослідження (найменування матеріалів та об'єктів для дослідження, дата їх отримання, спосіб доставки та вид упаковки);

3) відомості про заявлені клопотання експерта щодо надання додаткових даних та результати їх розгляду [13, с. 113].

Також в юридичній літературі є думки про те, що в дослідницькій частині висновку експерта повинні бути зазначені умови застосування спеціальних знань, етапи проведеного дослідження; методика, яка була застосована експертом; довідково-нормативна документація; способи фіксації дослідження [6, с. 20].

І остання частина висновку це заключна до якої відносяться висновки самого експерта. Ці висновки є обґрунтованими відповідями на поставлені судом запитання. Слід також зазначити, що висновки мають бути викладені чітко та однозначно для того, щоб не було двоякого тлумачення.

Як вказує В. Ілейко, суд, досліджуючи висновок судово-психіатричної експертизи досить часто звертає свою увагу лише на сам висновок. Проте, це є досить неправильним, адже суд має вивчити та оцінити повністю акт експертизи, як джерело доказів [23, с. 106].

Досить часто експерти припускаються багато помилок при мотивуванні висновків. Так, помилка «мотивування без мотивування» досить часто має місце у більшості актів посмертної судово-психіатричної експертизи та проявляється у двох варіантах. При першому варіанті мотивувальна частина зовсім не виділяється. В кінці висновку експерта при цьому формулюються відповіді на запитання та на їх підтвердження наводиться лише декілька фактів, викладених вище за текстом акта. За другого варіанту мотивувальна частина виділяється та у висновку досить коротко перелічуються окремі факти, викладені раніше за текстом акта.

Наступна помилка має назву «ігнорування протиріч» та досить часто зустрічається при проведенні експертизи експертами-початківцями та також існує в двох варіантах у відповідності до кількості сторін у справі.

За першого варіанту в кінці акту зазначаються тільки дані, що свідчать на користь тільки позивача, а за другого на користь відповідача. Тож, експерт обирає варіант залежно від кількості свідчень на користь тієї чи іншої сторони. Тобто, чим більше має місце конкретних свідчень, тим вище ймовірність відповідних їм висновків експертів. Ця помилка досить часто має наслідком ігнорування протиріч в дослідницькій частині акту.

Третя помилка під назвою «бажане за дійсне» має місце у експертів, які мають вже певний досвід. За такої помилки в мотивувальній частині висновку зазначаються факти, як відсутні в досліджених матеріалах та не викладаються в дослідницькій частині акта. Під час дослідження такого висновку може простежуватися вибіркоче викладення матеріалу та бажання експерта як можливо більше обґрунтовувати висновки, не спираючись при цьому на встановлені факти.

Помилка, що має назву «зайве доведення» зустрічається, коли у висновку зазначається багато аргументів, що не стосуються висновку, або не обов'язково доводять його.

«Повна бездоказовість» □ помилка, за якої аргументи на користь висновків зовсім не зазначаються, а після досліджуваної частини одразу викладаються висновки. Цим експерт намагається довести, що зв'язок між фактами та висновками є досить очевидним та зрозумілим та його обґрунтування не є необхідним.

Помилка з назвою «неповний доказ» має місце, коли у висновку експерта наводяться аргументи зазначаються на користь розладу психічної діяльності певного, але діагноз формулюється без уточнення синдрому.

Вищезазначені помилки відображають важливе значення саме мотивувальної частини [23, с. 108]. Як вказує В.Первомайський, щоб їх запобігти, треба пам'ятати наступне:

1) немає будь-яких самостійних ознак притаманних лише медичному або тільки психологічному критерію які потрібні для вирішення питання щодо здатності особи розуміти значення своїх дій та керувати ними. Ця здатність є якісною характеристикою психіки та свідомості особи, яка проявляється через її поведінку, міміку та висловлювання. Тому, визначаючи стан цієї здатності та спираючись на певні ознаки, що виявляється під час експертного дослідження, експерт одночасно визначає психічний стан особи;

2) предметом судово-психіатричної експертизи є визначення психічного стану особи щодо вчинених нею юридично значущих дій на момент їх вчинення. Тож, саме цей відрізок часу має бути досить детально проаналізований. повинен бути підданий особливо прискіпливому аналізу. В той же час, аргументи щодо психологічного критерію мають викладатись окремо та у відповідності до зазначеного відрізка часу.

С. Шум, аналізуючи експертні помилки при проведенні судово-психіатричної експертизи зазначає, що причинами винесення необґрунтованих експертних рішень є:

1) недостатність матеріалів, що надаються на експертизу. При цьому, експерти досить часто не вимагають у суду додаткові матеріали, а формують рішення за наявними матеріалами. В цьому випадку, експерти не використовують своє право заявляти клопотання щодо надання їм додаткових матеріалів, порушуючи при цьому принцип повноти дослідження;

2) суперечливість у відомостях про психічний стан особи, щодо психічного стану особи з суб'єктивним перебільшенням експертами одних та недооцінкою інших даних, без детального роз'яснення таких суперечностей у мотивувальній частині висновку. Цим експерти порушують принцип об'єктивності дослідження;

3) порушення принципу презумпції психічного здоров'я, коли експерти розцінювали певні дані про можливі відхилення психічної сфери

підекспертного від норми бездоказово та, на підставі власного клінічного досвіду та інтуїції, без підтвердження жодними даними в матеріалах справи

4) багато висновків судово-психіатричної експертизи через відсутність рубрифікації частин висновку експерта, неповноту інформації, нехтування пояснень у мотивувальній частині або взагалі відсутністю цієї частини не відповідають вимогам процесуального документа, який є джерелом доказів у суді;

5) поширена помилка у висновках експертах □ це констатація дієздатності / недієздатності підекспертного замість його можливості / неможливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, що виходить за межі компетенції судово-психіатричних експертів; 6) порушення, які допускаються керівниками експертних установ при призначенні осіб, які мають проводити судово-психіатричну експертизу. Так, іноді були випадки, коли керівники установ доручали проводити судово-психіатричну експертизу лікарям-психіатрам, які не відповідають вимогам процесуального законодавства та Закону України «Про судову експертизу» [86, с. 85].

Ці недоліки досить часто призводять до помилок, причинами яких є: порушення вимог процесуального законодавства, недотримання науково обґрунтованих методик експертного дослідження, недостатність медичної документації, велике навантаження на експерта, особистісні якості експерта, також не виключається можливість впливу думок інших експертів, що мали більший досвід.

Також, досить часто було виявлено факти порушення прав людей з вадами психічного здоров'я при проведенні моніторингу Всеукраїнською громадською організацією осіб з інвалідністю користувачами психіатричної допомоги «ЮЗЕР». Так, було встановлено, що при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, судами відповідно до вимог Цивільного процесуального кодексу України, призначались судово-психіатричні експертизи. Проте, проаналізувавши

документацію було встановлено, що суди доручали проведення судово-психіатричної експертизи тим самим закладам в яких фізична особа отримувала психіатричну допомогу. Зазначене викликало певні сумніви в обґрунтованості експертних висновків, адже судово-психіатричні експерти перебувають в безпосередньому підпорядкуванні керівника закладу з надання психіатричної допомоги, що в свою чергу призводить до того, що керівництво зазначених закладів приймає безпосередню участь в прийнятті рішень судово-психіатричними експертами. За таких умов, судово-психіатричні експерти не є незалежними в прийнятті рішень, що призводить до порушень прав та свобод людини [41].

Для того аби попередити експертні помилки при проведенні судово-психіатричної експертизи доцільно вдосконалювати систему підготовки кадрів, оптимізувати діяльність судово-психіатричних експертів. Судам в свою чергу, при оцінці висновків судово-психіатричної експертизи слід враховувати те, що керівники експертних установ не завжди дотримуються вимог процесуального законодавства, особливо в частині відповідності осіб, які можуть залучатися як експерти [24, с. 101].

2.3. Висновок експерта як джерело доказів у справах про повне обмеження цивільної

Згідно ст. 110 Цивільного процесуального кодексу «висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами». Тож, як бачимо, висновок експерта не можливо використовувати як доказ до тих пір, пока суд не переконається в їх обґрунтованості, достовірності та достатності.

Так, оцінка експертного висновку є завершальним етапом діяльності щодо формування висновку як судового доказу. Питання, що стосується оцінки висновку судового експерта як об'єкта оціночної діяльності суду

вирішується шляхом перевірки його з точки зору дотримання законності, обґрунтованості та повноти дослідження, достовірності висновків експерта. Слід також зазначити, що оцінка висновку експерта має свої особливості на відміну від інших доказів в цивільному процесі. Зокрема, питання, що стосується належності висновку експерта, як правило презюмується, адже він є результатом експертної діяльності санкціонованої судом та містить в собі відповіді на питання, що були до того визначені судом з урахування конкретних обставин справи.

Так, одним з основних процесуальних засобів дослідження та перевірки висновку експерта є його роз'яснення в судовому засіданні, коли експерт усно відповідає на питання судді та осіб, що беруть участь у справі щодо тих відомостей, які є незрозумілими учасникам процесу або щодо яких є сумніви в достовірності. Окрім цього перевірка достовірності висновку експерта не означає обов'язок суду перевіряти наукову обґрунтованість використаних експертом методик з точки зору їх розробленості та відповідності сучасному рівню розвитку спеціальних знань в якій-небудь галузі.

Оцінка висновку експерта має наступну мету: встановлення правосуб'єктності та компетентності експерта; обґрунтованості висновку; вірогідності встановлених фактичних даних та належності встановлених у висновку даних, тобто об'єктивного зв'язка із обставинами справи та інформативності висновку.

За результатами оцінки висновку експерта суд може визнати його:

- 1) повним, науково обґрунтованим та покласти в основу свого рішення;
- 2) неповним та призначити додаткову експертизу;
- 3) необґрунтованим та призначити повторну експертизу;
- 4) таким, що не враховується при винесенні рішення у випадку непогодження суду з підсумками експерта.

Так, в тому випадку, коли суд не погоджується з висновком експерта, то він відповідно до ст. 110 ЦПК має право відхилити такий висновок. Мотив відхилення висновку експерта, як і його оцінку суд повинен викласти в

судовому рішенні. При чому, як вказує А.Белкін на практиці анкетування працівників суду підтверджує, що з усього висновку експерта суд цікавлять лише тільки підсумки [3, с. 418]. Так, оцінка суб'єктами доказування висновку експерта звичайно зводиться тільки до перевірки повноти цих висновків, їх форми та відповідності іншим доказам по справі. Суд, як правило може оцінити тільки повноту висновку експерта, перевіряючи при цьому чи на всі поставлені ним запитання є відповідь та усвідомивши характер цих відповідей. Також суд може оцінити і дотримання експертом процесуальних вимог та наявність у висновку усіх необхідних реквізитів. А.Белкін також зазначає про те, що суд, призначивши експертизу не має можливості оцінити ні наукову обґрунтованість висновку експерта, ані наукову обґрунтованість висновків експерта, ані правильність вибору та застосування ним методів дослідження, ані відповідність цих методів сучасним досягненням відповідної галузі знань, адже для такої оцінки цей орган повинен мати ті ж самі знання, що й експерт [3, с. 420].

Окрім цього, та форма висновку експерта, яка наразі існує не дозволяє в повній мірі оцінити компетенцію експерта, який проводить дослідження, адже має вказівки тільки на характер освіти та стаж роботи експерта. Тож, як вказує А.Белкін, аргументи а користь можливості повноцінної оцінки судом висновку експерта досить далекі від дійсної та судової практики [3, с. 112].

Тож, на нашу думку слід точно визначити критерії, якими суд має керуватися під час оцінки висновку експерта та які будуть реальними та загальнодоступними. На сьогоднішній день, процесуальне законодавство визначає критерії оцінки висновків експерта, які зводяться тільки до встановлення належності допустимості, достовірності та повноти висновку. Окрім цього, для того, щоб повністю провести оцінку експерта слід його розглядати з позиції наступних критеріїв: обґрунтованість, автентичність, ясність та відповідність іншим доказам.

Що стосується критеріїв, визначених чинним законодавством, то для визначення повноти висновку експерта слід встановити наступне: чи на всі

запитання, що були поставлені в ухвалі, експертом надана відповідь. Так слід враховувати той факт, що кількість висновків не обов'язково повинна співпадати з кількістю поставлених запитань. Також у висновку можуть бути зазначені відповіді на питання, поставлені самим експертом, якщо виявлені ним факти мають значення для справи; чи визначені у висновку експерта всі необхідні реквізити та складові частини; чи всі об'єкти досліджені експертом.

Що стосується ясності висновку експерта, то слід визначити наступне: чи є підсумки експерта чіткими та однозначними та такими, що не потребують для розуміння їх сутності спеціальних знань.

Для оцінки належності висновку слід визначити: чи є зв'язок між фактичними даними, що відображені у висновку з обставинами, які підлягають доказуванню; чи можуть відомості, що зазначені у висновку експерта підтвердити чи спростувати ті обставини, які мають значення для розгляду та прийняття обґрунтованого рішення по справі.

Для того, щоб оцінити наскільки висновок експерта є допустимим слід встановити чи були додержані вимоги чинного процесуального законодавства щодо суб'єкта дослідження, речових джерел інформації, засобів, прийомів та інших умов одержання висновку експерта.

Для підтвердження обґрунтованості та достовірності висновку експерта слід в'яснити наступне: чи описав експерт застосовані ним методи, методики та умови їх застосування; чи при повторній експертизи були вказані причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз; чи немає протиріч між окремими частинами висновку; чи немає арифметичних помилок у проведених обчисленнях; чи є в матеріалах справи ті факти та обставини, на які посилається експерт для обґрунтування зробленого ним висновку.

Що стосується автентичності, то слід встановити: чи в повній мірі описані та виконані приписи методики, обраної експертом згідно до поставленого в ухвалі питання та особливостей досліджуваного об'єкту; чи відповідають основні характеристики досліджуваного об'єкта застосованим

до нього методикам для надання проміжних та кінцевих висновків; чи правильно експерт визначив ознаки, які мають бути отримані у відповідності до описаних в методичній літературі умов застосування методики.

Для підтвердження відповідності іншим доказам висновку експерта слід визначити: чи відповідає дійсності інформація про об'єкт дослідження, яка зазначена у висновку експерта, наявним в матеріалах справи доказам, фактам та обставинам; чи є протиріччя між підсумковими висновками експерта та матеріалами справи [19, с. 136].

М. Щербаковський виділяє два рівні в процесі перевірки та оцінки висновку експерта. Перший з них □ «логіко процесуальний», який ґрунтується на професійних знаннях, якими повинна володіти особа, яка призначила експертизу; другий – «спеціальний», що вимагає спеціальних знань про предмет, об'єкти та методи експертних досліджень [87, с. 544]. Так, автор до першого рівня оцінки висновку експерта включає вирішення наступних питань: 1) визначити допустимість висновку експерта, як засобу доказування; 2) визначити відповідність об'єктів, що направлялися на експертизу, та що досліджені експертом; 3) встановити повноту та об'єм експертного дослідження, ясності висновків; 4) вирішити питання, чи має висновок експерта логічну обґрунтованість; 5) перевірити належність до справи виявлених експертом фактичних даних; 6) встановлення відповідності висновків експерта іншим доказам у справі.

Що стосується другого рівня, то на ньому мають бути вирішені наступні питання: 1) чи достатньо наданих на експертизу об'єктів для вирішення поставлених питань; 2) оцінити доброякісність наданих об'єктів та правильність вихідних даних.; 3) оцінити доцільність, правомірність та науковість застосованої експертом методики дослідження; 4) чи є дослідження повним; 5) оцінити правильність описання та інтерпретації встановлених ознак об'єктів; 6) оцінити наукову обґрунтованість проміжних та кінцевих висновків; 7) визначити компетентність експерта [36, с. 85].

Зокрема, як вказує Верховний Суд України, при перевірці та оцінці висновку експерта слід з'ясувати: 1) чи були додержані вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи; 2) чи немає обставин, які виключали участь експерта у справі; 3) компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; 4) достатність поданих експертів об'єктів дослідження; 5) повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експерта; 7) обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи [52].

У попередніх розділах ми згадували про те, що судово-психіатрична експертиза проводиться не лише для встановлення наявності психічного захворювання або психічного розладу, а також для з'ясування здатності громадянина розуміти свої дії або керувати ними (юридичний, або психологічний критерій).

Але, на думку деяких науковців, спеціальні знання мають значення тільки для встановлення психічного захворювання, а вже питання наявності або відсутності юридичного критерію, а саме здатності особи розуміти свої дії та керувати ними, не вимагає спеціальних знань та може бути вирішене саме судом.

На думку інших науковців, без застосування спеціальних знань суд не може визначити ні медичний, ні психологічний критерій недієздатності, а тому експертиза має призначатися як для визначення медичного, так і для визначення юридичного критерію недієздатності [30, с. 312].

В. Комаров зазначає, що при вирішенні вищезазначеного питання слід мати на увазі, що не будь-яке психічне захворювання або психічний розлад спричиняє нездатність громадянина розуміти значення своїх дій або керувати ними. Це положення є загальновизнаним у психіатричній літературі. Так, наприклад, олігофренія є психічним захворюванням. Проте у хворих на олігофренію можуть бути відсутні ті клінічні умови, які за законом

визначають визнання недієздатності, та, навпаки у цієї категорії хворих стан психічної діяльності дозволяє усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Тож можна сказати, що наявність у особи психічного захворювання ще не свідчить про його нездатність розуміти значення своїх дій або керувати ними, а тому висновок експерта-психіатра не може бути підставою для надання висновку про його недієздатність. Тому, суду слід встановити нездатність особи розуміти значення своїх дій або керувати ними та причинний зв'язок між психічним захворюванням та зазначеною недієздатністю.

Що стосується особливостей оцінки висновку експерта в справах про визнання особи недієздатною, також слід зазначити про те, що в основу рішення суду не може бути покладений висновок експертизи, що ґрунтується на припущеннях.

Така позиція була висловлена Верховним Судом України в рішенні по справі № 6-384цс16 від 19 жовтня 2016 року, в якій банк оскаржував визнання особи недієздатною, що могло в свою чергу призвести до визнання кредитного договору недійсним.

Так, при проведенні експертизи, щодо наявності в особи хронічного, стійкого психічного розладу експерт має дослідити стан психічного здоров'я особи протягом певного часу, посилаючись при цьому на медичні документи, їх аналіз та особисте дослідження особи; визначити час, коли у особи виникло таке захворювання; встановити чи в повній мірі особа не здатна внаслідок цього захворювання усвідомлювати свої дії та керувати ними. Із цих питань висновок експерта має бути повним та безумовним, та не повинен допускати іншого розуміння змісту, ніж зазначений у висновку.

Верховний Суд України у вищезазначеному рішенні зазначив про те, що, визнаючи особу недієздатною тільки на основі висновків акта амбулаторної комісійної судово-психіатричної експертизи, суди не звернули свою увагу на те, що у тексті експертного дослідження були відсутні відомості про час, з якого особа страждає на психічні захворювання та

відсутній категоричний висновок щодо наявності в особи саме хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок якого вона не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними. Тож, Верховний Суд України скасував рішення судів попередніх інстанцій та повернув справу на новий розгляд до суду першої інстанції [50].

Як ми вже зазначали раніше, за наявності в ухвалі про призначення судово-психіатричної експертизи на вирішення експертів повинні бути поставлені такі запитання: 1) чи хворіє даний громадянин на психічну хворобу; 2) чи розуміє він значення своїх дій та чи може останній керувати ними; 3) чи може особа в силу свого стану здоров'я брати особисто участь у розгляді цивільної справ.

Проте, як свідчить аналіз судової практики Апеляційного суду Миколаївської області були випадки, коли місцеві суди при ухваленні рішення, не звертали належної уваги на відповіді вищезазначених питань.

Так, прикладом є Братський районний суд Миколаївської області, який розглядаючи справу за заявою про визнання особи недієздатною та встановлення над особою опіки, ухвалив рішення про визнання особи недієздатною взагалі без використання висновку судово-психіатричної експертизи. (справи: №2-0/1405/25/12, №2-0-4/2012). Вказані справи в апеляційному порядку не переглядались.

Разом з тим, як ми вже зазначали при дослідженні матеріалів справи про визнання особи недієздатною велике значення мають дослідження та оцінка судово-психіатричної експертизи, що є допустимим засобом доказування.

Як правило, майже у всіх справах, що надходять до апеляційного суду, встановлювалося, відповідно до висновків експертів, що особи щодо яких порушувалось питання про визнання їх недієздатними, справді мають психічну хворобу та за своїм психічним станом не розуміють значення своїх дій та не можуть ними керувати. Але, були також справи, які містять

експертів про те, що людина, відносно якої порушувалось питання, не хворіє на психічну хворобу.

Зокрема, апеляційним судом Миколаївської області переглядалось рішення Заводського районного суду міста Миколаєва, яким відмовлено у задоволенні заяви про визнання фізичної особи недієздатною, з посиланням на те, що відсутні підстави для визнання такої особи недієздатною. В основу судового рішення було покладено акт судово-психіатричної експертизи, проведеної експертною комісією Миколаївської обласної психіатричної лікарні, відповідно до якого особа, відносно якої порушувалось питання про визнання її недієздатною, хронічним захворюванням не страждала та розуміла значення своїх дій та могла керувати ними. Ухвалою апеляційного суду Миколаївської області вказане рішення залишено без змін (провадження №22ц -784/3377/13) [76].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що юридична природа висновку експерта як засобу доказування у цивільному процесі зумовлюється двома чинниками:

- спеціальними, а саме специфікою формування інформації (формується під час проведення дослідження, а саме експерт виявляє нові факти та надає їм професійну оцінку;

- юридичними – відповідністю порядку отримання інформації вимогам цивільної процесуальної форми.

Дослідження та оцінка висновку експерта це характеристика, яка відображає його місце в системі інших доказів у справі, а також рівень аргументованості висновку експерта та його сприятливості до розуміння судом, іншими учасниками процесу. Дослідження і оцінка висновку експерта полягає у підтвердженні його відповідності основним критеріям визначеним у процесуальному законодавстві. При цьому, підсумовуючи вищенаведене, потрібно зазначити про необхідність створення загальнодоступної і законодавчо встановленої системи критеріїв оцінки висновків експерта, оскільки визначені процесуальним законодавством критерії оцінки висновків експерта є не повними та не дозволяють провести всебічну оцінку не тільки висновків експерта, а й інших джерел доказів підчас кримінального, цивільного та господарського процесів.

Тільки правильне оформлення висновку експерта забезпечить правильну оцінку результатів експертизи судом.

Тож, на жаль, сьогодні, суди при дослідженні висновку експерта, зокрема при дослідженні судово-психіатричних експертиз досить часто не проводять дослідження всіх етапів науково-технологічного дослідження, яке провів та описав у своєму висновку експерт. Судді майже завжди проголошують лише підсумки дослідження, сприймаючи на віру та правильність наукових методів дослідження. Це, в свою чергу, послаблює висновок експерта як засіб доказування, адже в такому випадку втрачається

його фундаментальна складова, що міститься в описовій та дослідницькій частинах висновку.

Враховуючи важливість належного рівня формування висновку експерта, а також його доказове значення для подальшого вирішення справ про визнання особи недієздатною, вважаємо, що Цивільно процесуальний кодекс України слід доповнити нормою, яка б містила більш детальну інформацію про структуру та зміст даного документа.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Порівняння застосування норм старого та нового ЦПК України при призначенні судово-психіатричних експертиз

Статтею 239 Цивільного процесуального кодексу, який діяв до 15 грудня 2017 року визначалося, що «призначення судово-психіатричної експертизи у справах про визнання особи недієздатною можливе не в будь-якому випадку, а тільки за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я особи». Під достатніми даними розуміється будь-яка інформація, яка дозволяє припускати наявність у фізичної особи певних психічних роладів [2, с. 708].

Так, джерелом інформації може бути медична документація (медичні карти амбулаторного чи стаціонарного хворого із психіатричних закладів або виписки з них; довідки з психоневрологічних закладів про те, що особа перебувала чи перебуває на обліку через психічне захворювання; довідки з медичних закладів про наявність захворювань які не є психічними, але які впливають на психічну діяльність особи; довідка, що свідчить про те, що особа перенесла черепно-мозкову травму, показання свідків, що дають свідчення щодо психічного стану особи [9, с. 99].

Достатність таких матеріалів визначається суддею окремо в кожному випадку. Саме тому недопустимим є призначення експертизи тільки на підставі заяви, в якій зазначається прохання про майбутнє витребування медичних документів. Так, якщо таких відомостей немає, то суд не може відмовити у прийнятті заяви, заява розглядається у судовому засіданні, проте в задоволенні заяви відмовляється.

Як зазначає О.Немировська, районні суди в попередньому судовому засіданні досить часто вирішували питання про витребування медичної документації, інколи питання про призначення експертизи вирішувалось у

попередньому судовому засіданні без участі присяжних. Проте були випадки, коли експертиза призначалася одноособово суддею на стадії відкриття провадження по справі. В деяких справах були взагалі відсутні ухвали про відкриття провадження, зупинення провадження на час проведення експертизи та відновлення провадження.

Також було досить багато випадків, коли експертиза призначалася в судовому засіданні, яке проводилось без присяжних та без виклику прокурора. Іноді суди вирішували такі справи в спрощеному так би мовити порядку. Так, рішення про визнання особи недієздатною не підписувались присяжними, ухвали про призначення експертизи постановляли ся в судових засіданнях без їх участі, а у журналах судових засіданнях вони не вказувались [41, с. 15].

Слід також зазначити про те, що за Цивільним процесуальним кодексом, який діяв до 15 грудня 2017 року, у справах про визнання особи недієздатною питання виклику особи, щодо якої розглядається справа, вирішувалося в кожному випадку судом, з урахуванням стану її здоров'я. Та, фактично, судові засідання відбувалися без участі особи, щодо якої розглядалася справа, та без врахування її особистої думки і можливості її висловити.

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України, який діє з 15 грудня 2017 року, «суд розглядає справу щодо визнання фізичної особи недієздатною за участю представника органу опіки та піклування, заявника, та за участю особи щодо якої розглядається справа. При цьому суд може прийняти ухвалу про участь особи в режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, де знаходиться особа, якщо відповідна експертиза визначить таку міру як необхідну».

Також слід зазначити про те, що за старим ЦПК особа визнавалася недієздатною безстроково, а за новим – строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, проте не може перевищувати двох років. Завдяки цьому, людям, які мають психічний

розлад, проте покращили своє здоров'я після лікування надається можливість відновити свою дієздатність.

Для того аби з'ясувати як застосовувались норми старого Цивільно-процесуального кодексу та нового при призначенні судово-психіатричних експертиз у справах про визнання особи недієздатною слід дослідити практику ухвалення таких рішень.

Так, по справі № 1013/4074/2012 рішенням Апеляційного суду Київської області від 17.06.2014 року було скасовано рішення Ірпінського міського суду Київської області від 10 грудня 2013 року та ухвалено нове рішення, за яким було відмовлено у задоволенні про визнання особи недієздатною. Так, рішенням суду першої інстанції було також відмовлено у задоволенні заяви, проте через порушення саме норм процесуального права воно було скасовано. Ухвалюючи вищезазначене рішення, суд першої інстанції виходив з того, що заявником не було доведено, що особа, щодо якої розглядалась заява не здатна усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Проте, ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позову, суд першої інстанції належним чином не перевіряв доводів заявника щодо психічного стану особи. Заявником було заявлено клопотання про призначення судово-психіатричної експертизи, проте суд всупереч вимогам ст. 145 ЦПК її не призначив. Тож, апеляційним судом Київської області було призначено по даній справі судово-психіатричну експертизу, згідно висновку якої особа стійким психічним розладом не страждала та здатна усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Таким чином, Апеляційним судом Київської області було встановлено, що суд першої інстанції не повністю з'ясував обставини, які мають значення для справи, не спрявши при цьому повному, всебічному та об'єктивному розгляду справи та, всупереч вимог ст. 145 ЦПК України не призначив експертизу, яка є обов'язковою при розгляді даної категорії справ, а відтак ухвалив рішення, що не ґрунтується на наявних у справі доказах.

Апеляційним судом Житомирської області по справі №283/1923/16-ц від 07.12.2017 було скасовано рішення Малинського районного суду Житомирської області, яким було відмовлено задоволенні заяви про визнання особи недієздатною. Так, судом апеляційної інстанції було встановлено, що суд першої інстанції досить критично оцінив наявні у справі докази та не взяв до уваги висновки судово-психіатричної експертизи, який свідчив про наявність у особи психічний розлад та про нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій.

Так, відповідно до ч.1 ст. 298 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу. Тож, як наслідок суд відмовив у задоволенні позовної заяви, через відсутність підтвердження пояснень заявника про визнання особи недієздатною, які при цьому були спростовані доказами, наданими особою, щодо якої ставилось питання про визнання особи недієздатною. Таким чином, судом було встановлено, що дружина не може бути визнана дієздатною, адже не має хронічного, стійкого психічного розладу та здатна усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Постановою Апеляційного суду Донецької області по справі № 221/4209/17 було скасовано рішення Волноваського районного суду Донецької області від 13 лютого 2018 року по справі за заявою про визнання недієздатною особу.

Не погоджуючись з цим рішенням, особа, яка була визнана недієздатною подала апеляційну скаргу, посилаючись при цьому на порушення норм матеріального та процесуального права. В свої апеляційній скарзі вона зазначила, про те, що справа розглядалася за її відсутності та не була обізнана про вирішення питання про її психічний стан та призначення опікуна. Також зазначила, що суд першої інстанції призначив судово-психіатричну експертизу без її участі на підставі медичної картки, чим порушив положення ст. 239 ЦПК України (в редакції чинній до 15 грудня

2017 року). Також, у порушення ст. 300 ЦПК України судом не було визначено строк дії оскаржуваного рішення, порушивши при цьому права та свободи, гарантовані Конституцією України .

Таким чином, апеляційний суд встановив, що рішення суду першої інстанції не відповідає вимогам обґрунтованості та повному з'ясуванню обставин. Так, ухвалою суду першої інстанції від 30 жовтня 2017 було призначено судово-психіатричну експертизу та було ухвалено її провести без участі хворої на підставі медичних документів, що були в матеріалах справи.

Досліджуючи висновок судово-психіатричної експертизи, апеляційний суд Київської області прийшов до висновку, що при проведенні експертизи щодо наявності в особи хронічного, стійкого психічного розладу, експерт не дослідив стан психічного здоров'я особи протягом певного часу, пославшись на медичні документи, їх аналіз та особисте дослідження особи та визначив час, з якого в особи виникло таке захворювання.

Тож суд першої інстанції, визнаючи особу недієздатною не звернув уваги на відсутність у тексті експертного дослідження відомостей про час, з якого особа страждає саме на психічні захворювання та на відсутність категоричного висновку щодо наявності в особи саме хронічного стійкого психічного розладу, внаслідок чого вона не здатна усвідомлювати свої дії та крувати ними. При цьому колегія суддів Апеляційного суду зауважила, що при проведенні експертного дослідження, аналізуючи анамнез життя та хвороби особи, яка була визнана недієздатною, маючи як предмет дослідження лише амбулаторну карту, невідомо звідки експертами були взяті до уваги обставини, згідко яких ця особа близько двох років припинила себе обслуговувати, постійно є дратівливою, свариться з сусідами, адже таких відомостей амбулаторна картка не містила. Як наслідок, висновок суду про позбавлення особи дієздатності був передчасним.

Слід зауважи, що бувають випадки коли, суд відмовляє у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною, навіть не призначаючи судово-психіатричної експертизи. Так постановою Апеляційного суду Львівської

області від 06 серпня 2018 року по справі № 462/4639/16-ц було відмовлено у задоволенні апеляційній скарзі на рішення Залізничного районного суду м. Львова від 20 лютого 2018 року. Так, заявник вказав, рішення суду першої інстанції є незаконним, адже не було навіть призначено судово-психіатричної експертизи, чим порушив норми матеріального та процесуального права.

Проте судом апеляційної інстанції під час розгляду було встановлено, що апеляційна скарга не підлягає задоволенню через те, що в матеріалах справи були відсутні докази, та не надавалися в суді апеляційної інстанції, що свідчили про те, що особа не розуміє значення своїх дій та свідчать про психічну хворобу або недоумство останньої.

Також бувають випадки, коли суди відмовляють у проведенні судово-психіатричної експертизи. Так, наприклад, по справі № 753/4146/18 від 20.06.2018 заявник звернувся до суду з заявою про визнання особи недієздатною, посилаючись на те, що його дружина страждає психічним захворюванням, у зв'язку з чим не може розумно себе поводити, розуміти значення своїх дій і керувати ними. Проте, у судовому засіданні дружина надала пояснення щодо позитивного стану свого психічного стану та зазначила, що не страждає на психічні захворювання, розуміє значення своїх дій та може керувати ним, працює та виховує дитину. На підставі цього Дарницьким районним судом м. Києва від 20 червня 2018 року у задоволенні клопотання заявника щодо призначення судово-психіатричної експертизи відмовлено з підстав відсутності встановлених достатніх даних щодо психічного розладу здоров'я.

Таким чином, інститут визнання особи обмежено дієздатною, недієздатною та поновлення особи у дієздатності знайшов досить детальне регламентування у процесуальному законодавстві, яке зазнало істотних змін у зв'язку з гармонізацією українського законодавства та імплементацією права Європейського Союзу. Але, у зв'язку з новими змінами вищезгадані положення підлягають подальшому вдосконаленню та систематизації, що гарантуватиме можливість забезпечення повноцінної реалізації принципу

доступу до правосуддя. Насамперед, потребують вирішення питання законодавчого регулювання правового статусу особи, обмеженої у дієздатності або позбавленої дієздатності, як сторони цивільного провадження щодо поновлення її у дієздатності, визначення правових гарантій щодо реалізації нею прав та свобод, необхідних для забезпечення принципу рівноправності та справедливості судового розгляду.

3.2 Висновок експерта як доказ при поновленні цивільної дієздатності

Досить часто, під впливом певних обставин, у фізичної особи, яка була раніше визнана недієздатною, може покращитися стан психічного здоров'я. Тож, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання чи значного поліпшення її психічного стану у фізичної особи поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку.

Згідно з частиною четвертою статті 300 Цивільного процесуального кодексу ЦПК відповідне рішення ухвалюється на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Пленум Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» вказує на вирішальне значення висновку експертизи. Так, в ньому зазначається, що в справах про поновлення дієздатності є обов'язковим проведення судово-психіатричної експертизи, що призначається за ухвалою судді.

Тож, громадянина може бути поновлено лише за наявності висновку судово-психіатричної експертизи про значне поліпшення його стану здоров'я або видужання.

Слід також зазначити, що ухвалення наприкінці 2017 року нової редакції Цивільного процесуального кодексу України дозволяє вирішити

низку застарілих проблем. Серед них основною із проблема буда проблема захисту прав та інтересів недієздатних осіб.

Однією з причини ревізування норм Цивільного-процесуального кодексу України, зокрема тих, що регулювали питання відновлення дієздатності фізичних осіб стало рішення Європейського суду з прав людини по справі «Наталія Михайленко» проти України. Передісторія розгляду даної справи Європейським судом з прав людини була наступна.

В липні 2007 року рішенням Сімферопольського районного суду АРК Крим особа була визнана недієздатною у зв'язку з наявними у неї психічними захворюваннями. Тільки після спливу чотирьох місяців над цією особою було встановлено опікунство, опікуном якої стала її сестра. Після поступового покращення здоров'я особи, що була визнана недієздатною, опікуно була ініційована процедура поновлення дієздатності. Проте, в 2009 році така заява була залишена без розгляду через постійну неявку опікуна в судові засідання.

В листопаді 2010 року, особа, якак була визнана недієздатною самостійно подала заяву з вимогою про поновлення її цивільної дієздатності. Суд керуючи на той час чинними нормами старого ЦПК України повернув зазначену заяву, обґрунтувавши тим, що особа яка визнана недієздатною не має права подавати таку заяву. Подалі, дане рішення було залишено без змін судами вищих інстанцій України. Через, ця особа звернулася до Європейського суду з прав людини з захистом своїх прав.

Європейський суд з прав людини задовольнив зазначену заяву та зазначив, що підхід, якого дотримується законодавство України не відповідає загальній світовій тенденції, адже більшість світових правових систем дозволяють безпосередній доступ осіб до правосуддя, визнаних недієздатними.

Так, загальна заборона безпосереднього доступу до суду для недієздатних осіб, як наголошувалась в рішенні не залишає простору для винятків. В той самий час, національне законодавство не передбачає

відповідних гарантій. Також у цій справі судами не було доведено, що відповідні державні органи здійснювали здійснювали ефективний нагляд за ситуацією заявниці, зокрема й виконання обов'язків її опікуном, а також те, що вони вживали необхідних заходів для захисту її інтересів.

З огляду на вищезазначене, Європейський суд з прав людини зазначив, що в цій справі відсутність у заявниці можливості безпосередньо вимагати поновлення своєї цивільної дієздатності, призвело до того, що це питання навіть не розглядалося судами. Через відсутність судового розгляду зазначеного питання, було обмежено доступ особи, визнаної недієздатною до правосуддя. Обставини цієї справи призвели до того, що Європейський Суд зробив висновок, що ситуація, в якій опинилася заявниця призвела до відмови у доступі до її правосуддя щодо можливості перегляду її цивільних дієздатності, тим самим порушуючи положення п.1 ст. 6 Конвенції.

Вже після ухвалення в 2017 році нової редакції Цивільного процесуального кодексу України було усунуто недолік, про який ми вище зазначали. По-перше, тепер рішення судів про визнання фізичної особи недієздатною не можуть бути безстроковими. Суд тепер має визначати строк дії таких рішень, проте цей строк не може перевищувати двох років. Тож чинність такого рішення припиняється автоматично зі спливом вказаного строку. Окрім цього, можливо скасувати зазначені рішення й до закінчення граничного строку. Тож в разі одужання недієздатної особи або значного поліпшення її психічного стану суд скасовує рішення про визнання особи недієздатною на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Зокрема, слід вказати, що відповідно до ч. 3 ст. 300 Цивільного процесуального кодексу заява про скасування рішення про визнання особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності може бути подана не лише опікунами або членами сім'ї особи, визнаної недієздатною чи органами опіки та піклування, а й також самою такою особою.

Так, ухвалою Апеляційного суду міста Києва по справі № 758/1868/17- було скасовано ухвалу Подільського районного суду м. Києва від 27 лютого

2017 року, за якою було повернуто недієздатній особі заяву про поновлення цивільної дієздатності, зазначивши про порушення принципу доступу до правосуддя.

Проте, вищезначене положення ч.3 ст. 300 ЦПК України суперечить ч.1 ст. 42 ЦК України. Так, відповідно до ч.1 ст. 42 Цивільного кодексу України поновити цивільну дієздатність можливо за заявою опікуна, члена сім'ї чи орган опіки та піклування. Тож безпосередньо сама особа, яка визнана зі рішенням суду недієздатною не може подати таку заяву.

Проте, як зазначає О.Коваленко навіть, якщо норми Цивільного кодексу України поруч з Цивільним процесуальним кодексом України містили положення про можливість подання вищезазначеної заяви самостійно недієздатною особою, то вони б не набували ідеальної юридико-технічної завершеності. Тож виникає наступне питання: якщо особа є недієздатною, то яким чином вона має можливість подавати самостійно заяву про скасування рішення суду. Якщо виходити із загальних положень цивільного процесуального права, особа має можливість звернутися до суду за наявності в неї необхідного обсягу право – та дієздатності. Тож, суд має формально залишити таку заяву без руху та повернути її, в разі подання заяви особи, яка не має повної цивільної дієздатності. Тож, для того, щоб застосовувати норми ч. 4 ст. 300 ЦПК України, українським судам треба буде використовувати засоби виправного тлумачення законодавства, посилаючись на Конвенцію про захист пра людини і основоположних свобод, а також рішення Європейського суду з прав людини.

Тож, на думку, О.Коваленко, більш доцільним було б закріпити у законодавстві України такий правовий режим, за якого фізичні особи могли б визнаватися лише обмежено дієздатними. Про це свідчить позитивний досвід Естонії, законодавство якої не має положень про повне позбавлення дієздатності фізичної особи, навіть за наявності таких підстав як: настання нездатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними внаслідок хронічного стійкого психічного розладу.

Так перевагами вищезазначеного підходу можуть бути: 1) можливість фізичної особи поновити свою дієздатність набуватиме легітимності. Таким чином, законною підставою для звернення особи із заявою про скасування судового рішення, відповідно до якого ця особа визнавалася обмежено дієздатною, буде «залишковий обсяг» її дієздатності. Для цього в законодавстві слід встановити правило, відповідно до якого буде зазначатися можливість обмежено дієздатної особи подавати заяву про поновлення її дієздатності; 2) у суду буде можливість у рішенні про обмеження дієздатності фізичної особи на зазначених підставах визначати, у чому конкретно обмежується така особа та які юридично значущі дії має право вчиняти її опікун. Визнання ж фізичної особи повністю недієздатною може призвести до зловживань опікуном своїм становищем.

Що стосується використання висновку експерта при поновленні дієздатності, то відповідно до ч.4 ст. 300 ЦПК України «скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, в разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, членів сім'ї, органу опіки та піклування або самої особи, визнаної недієздатною.

Так, рішенням Заводського районного суду м. Миколаєва від 25.05.2018, особі, яка була раніше визнана недієздатною, було поновлено дієздатність. Так, було призначено судово-психіатричну експертизу, згідно висновку якої було встановлено, що порушень мисленнєвої діяльності (динамічних, операційних, мотиваційних), тобто порушень мислення за шизофренічним типом не виявлено. Рівень доступних узагальнень та абстрагування відповідає отриманій освіті та способу життя. еред виявлених індивідуально-психологічних особливостей виявлені акцентуовані риси характеру (акцентуація характеру особливості характеру (особистості) людини що знаходиться в межах клінічної норми, при якій окремі його риси надмірно

посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова уразливість стосовно одних психогенних впливів при збереженні стійкості, адаптованості до інших. Також, на момент експертного дослідження ознак психічного захворювання не було виявлено. Тож, було встановлено те, що на час розгляду справи психічний стан заявника поліпшився значним чином та він здатний усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Таким самим чином, використовуючи висновок судово-психіатричної рішенням Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 19 липня 2018 року було відмовлено у задоволенні заяви про поновлення дієздатності через те, що згідно висновку судово-психіатричної експертизи було встановлено, що у недієздатної особи продовжують виявлятися ознаки психічного розладу у формі параноїдної шизофренії, безперервний тип перебігу, змішаний (емоційно-вольовий та психопатоподібний) дефект. Тож, за своїм психічним станом особа не може розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Рішенням Апеляційного суду Чернігівської області від 26 грудня 2016 року було скасовано рішення Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 25 жовтня 2016 року, яким було відмовлено у поновленні дієздатності особи визнаною раніше недієздатною. Так, апеляційний суд встановив, що висновок судово-психіатричної експертизи не містить висновків проте, чи мало дійсно видужання або значне поліпшення здоров'я психічного стану після визнання особи недієздатною. Через це, судом апеляційної інстанції було призначено додаткову амбулаторну судово-психіатричну експертизу, згідно якої у особи відбулося поліпшення психічного стану та поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, хоча і не повною мірою.

Таким чином, як бачимо висновок експерта судово-психіатричної експертизи має вирішальне значення при поновленні судом цивільної дієздатності особи.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Дослідивши практику застосування Цивільного процесуального кодексу при використанні висновку судово-психіатричної експертизи, ми можемо зробити висновок, що за нормами старого Цивільного процесуального кодексу досить часто порушувалися саме норми процесуального права, адже досить часто суди безпідставно відмовляли у проведенні судово-психіатричної експертизи, що в свою чергу призводило до неправомірного рішення. Що стосується застосування норм нового Цивільного процесуального кодексу, то основною проблемою суддів є неповне дослідження висновку експерта, або взагалі його критична оцінка.

Основною метою задля якої проводиться судово-психіатрична експертиза є визначення психічного стану особи, стосовно якої розглядається справа щодо її цивільної дієздатності та вирішення питання про здатність цієї особи розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Судово-психіатрична експертиза є одним із головних доказів у справах про визнання особи недієздатною, що ґрунтується на досліджених у судовому засіданні об'єктивно існуючих передумовах, що породжують право суду для її призначення.

Аналізуючи висновок експерта, не можна залишити поза увагою таке суттєве питання, як його зміст, адже даний спосіб доказування, перш за все, цінний саме тим дослідженням, яке міститься в ньому.

Якщо розглядати висновок експерта як засіб доказування при поновленні цивільної дієздатності, потрібно виходити з того, що цінність останнього у процесі доказування визначається фактичними даними, що складають його структура та зміст. Тільки правильне оформлення висновку експерта дозволить забезпечити правильну оцінку результатів експертизи судом. Тому структура та зміст висновку експерта повинні чітко бути визначені новим ЦПК України.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягало у дослідженні використання висновку експерта в справах про визнання особи недієздатною. У результаті дослідження використання висновку експерта в справах про визнання особи недієздатною, авторка дійшла наступного:

1. Встановлено, що цивільна дієздатність є важливою складовою правосуб'єктності фізичної особи, що дозволяє їй виступати учасником цивільних відносин у повній мірі, своїми діями набувати цивільних прав та виконувати цивільні обов'язки.

Дієздатність – це категорія цивільного та цивільно-процесуального права. Набуття дієздатності, обмеження дієздатності та визнання особи недієздатною встановлюються за зазначеними галузями права та відбувається за рішенням суду.

Недієздатність – втрата здатності здійснювати особою цивільні права та обов'язки внаслідок тяжкого порушення психічного стану. Критерії недієздатності психічно хворих визначені в Цивільному кодексі України. Стан недієздатності характерний тільки для фізичних осіб та встановлюється в судовому порядку після обов'язкового проведення судово-психіатричної експертизи.

Визнання особи недієздатною – це не тільки визначення стану здоров'я, але й складне юридичне поняття, яке містить в собі два критерії: медичний та юридичний (психологічний). Під медичним критерієм слід розуміти хронічний, стійкий психічний розлад. Другий, юридичний (психологічний) критерій, вказує на нездатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Але чіткого категоричного розмежування юридичного (психологічного) та медичного критерій не існує.

2. У результаті дослідження поняття судової експертизи встановлено, що метою проведення судової експертизи є з'ясування походження та причинних зв'язків окремих фактів, ознак, механізмів їх утворення; встановлення фактів, які мають юридичне значення; надання об'єктивної оцінки факту чи певному явищу.

З'ясовано, що судово-психіатрична експертиза має особливо велике значення, адже спрямована на захист конституційних прав та законних інтересів психічно хворих учасників цивільного процесу, що пов'язані з сімейними, трудовими, майновими правовідносинами, коли результат розгляду справи залежить від визнання чи невизнання особи здатною до адекватного волевиявлення та до здійснення тих чи інших соціальних функцій.

Встановлено, що судово-психіатрична експертиза в справах про визнання особи недієздатною призначається в тому випадку, коли існують об'єктивно існуючі передумови та дослідження таких передумов у судовому засіданні. Головною метою такого виду експертиз є визначення індивідуальних психологічних особливостей, емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу психологічних процесів у конкретної особи, яка проходить таку експертизу.

Визначено, що сьогодні практика призначення такого виду експертиз є не достатньо чітко урегульованою законодавством. У зв'язку з цим було запропоновано запровадити реєстр експертів, які мають право проводити такі експертизи, що в подальшому має бути в кожному суді для можливості вирішення питання щодо притягнення певного експерта до відповідальності в разі завідомо неправдивого висновку.

3. Виявлено, що порядок призначення судово-психіатричної експертизи при розгляді судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та при поновленні цивільної дієздатності фізичної особи судом регулюється положенням ст. 104 ЦПК, Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, який затверджено

наказом Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 жовтня 2001 р. та постановою Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8 (зі змінами та доповненнями) «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах».

Експертиза проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, а також центрах судово-психіатричних експертиз (відділеннях, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів.

Доведено, що експертиза призначається ухвалою суду, в якій зазначаються: підстави та строк для проведення експертизи; питання, на які має відповісти експерт; ім'я експерта або назва експертної установи; об'єкти, які мають бути досліджені; перелік матеріалів, які надаються для її проведення; попередження про відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Також, відповідно до ч. 4 ст. 104 ЦПК, якщо цього вимагають особливі обставини справи, суд може заслухати експерта щодо формулювання питань, які потребують з'ясування.

4. На підставі аналізу наукових праць у роботі сформульовано систему ознак, що дозволяють відокремити висновок експерта від інших засобів доказування:

а) висновок експерта є результатом спеціального дослідження (судової експертизи), яке здійснюється з використанням наукових методів та методик;

б) висновок складає спеціальний суб'єкт – судовий експерт;

в) формується на основі використання спеціальних знань, у ньому експерт повідомляє суд про факти, встановлені ним на основі використання даних тієї чи іншої галузі науки, техніки, мистецтва;

г) висновок експерта містить не довільну інформацію, а відповіді на конкретні питання, поставлені судом;

г) висновок містить об'єктивне відображення та оцінку обставин справи;

д) інформація, що міститься у висновку, отримується після відкриття провадження у справі або у разі забезпечення доказів до моменту подання позову;

е) висновок потрібно отримати з дотриманням вимог цивільної процесуальної форми.

5. Дослідивши порядок оформлення висновку експерта, визначено, що досить часто експерти виносять необґрунтовані експертні рішення, порушуючи при цьому права осіб, щодо яких вирішується питання про їх недієздатність. Так, це трапляється через:

1) недостатність матеріалів, які надаються для проведення експертизи. При цьому експерти досить часто не вимагають у суду додаткові матеріали, порушуючи при цьому принцип повного дослідження;

2) суперечливість відомостей стосовно психічного стану підекспертного з суб'єктивним перебільшенням експертами одних та недооцінкою інших даних, без логічного роз'яснення таких суперечностей у мотивувальній частині висновку. Цим судово-психіатричні експерти порушували принцип об'єктивності дослідження;

3) порушення принципу презумпції психічного здоров'я, коли експертами вирішувалося питання про неможливість особи усвідомлювати значення своїх дій лише на підставі свого досвіду, не обґрунтовуючи при цьому ніякими доказами;

4) нехтування експертами поясненням у мотивувальній частині висновку експерта;

5) констатація дієздатності / недієздатності підекспертного замість його можливості / неможливості усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, що виходило за межі компетенції судово-психіатричних експертів;

б) порушення, які допускають керівники експертних установ, призначаючи осіб, які мають проводити судово-психіатричну експертизу.

З'ясовано, що обов'язковими частинами висновку експерта виступають:

1) вступна, яка висвітлює організаційний аспект проведення експертизи і складення висновку експерта;

2) дослідницька, яка містить відомості про застосовані методики експертного дослідження, проведені дослідження та отримані на їх основі результати експертного дослідження;

3) заключна, яка відображає зроблені експертом за результатами дослідження висновки.

Також проаналізувавши вимоги до оформлення висновку експерта, визначено, що Цивільний процесуальний кодекс слід доповнити нормою, яка б детальніше визначала зміст та його структуру.

6. Визначено, що висновок експерта є одним з джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством, і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Метою оцінки є встановлення можливості використання даного висновку як джерела фактів, на яких ґрунтується вирішення справи по суті, і водночас самих цих фактів як доказів.

Лише за умови достатньої обізнаності, чіткого дотримання вимог процесуального законодавства та неухильного дотримання принципів експертного дослідження можна підвищити якість висновків судово-психіатричного експерта та мінімізувати виникнення експертних помилок.

Розкрито, що метою дослідження і оцінки висновку експерта є встановлення: правосуб'єктності та компетентності експерта; обґрунтованості й вмотивованості висновку, тобто його переконливості, наукової та логічної доведеності підсумкового висновку; вірогідності встановлених фактичних даних, тобто відповідності їх дійсності; належності встановлених у висновку даних, тобто об'єктивного зв'язку з обставинами справи; інформативності висновку, тобто обсягу відомостей, що містяться в ньому, про фактичні обставини злочину, які підлягають визначенню; ролі

висновку експерта в системі доказів з урахуванням значущості встановлених фактичних даних для справи.

7. Суди при дослідженні судово-психіатричної експертизи не здійснюють дослідження всіх етапів науково-технологічного дослідження, що провів та описав у своєму висновку експерт. Судді ж, на жаль, лише проголошують підсумки дослідження, що, в свою чергу, послаблює висновок експерта як засіб доказування, та як наслідок призводить до втрати його фундаментальної складової, що міститься в описовій та дослідницькій частинах висновку.

У ході порівняння практики застосування норм старого Цивільного процесуального кодексу та нового, з'ясовано, що при застосуванні норм старого Цивільного процесуального кодексу досить часто були порушені норми процесуального законодавства, адже суди досить часто безпідставно відмовляли у проведенні судово-психіатричної експертизи, що, в свою чергу, призводило до неправомірного рішення та в подальшому його скасування апеляційною інстанцією. Що стосується застосування норм нового Цивільного процесуального кодексу, то основною проблемою суддів є неповне дослідження висновку експерта, або взагалі його критична оцінка.

8. Виявлено, що законодавством не визначено точних критеріїв, якими суд повинен керуватися під час його оцінки та які будуть реальними та загальнодоступними. На сьогоднішній ж день чинне процесуальне законодавство визначає критерії оцінки висновку експерта, що зводяться лише для встановлення належності, допустимості, достовірності та повноти висновку. Окрім цього, для проведення повної оцінки висновку експерта, його слід розглядати з точки зору таких критеріїв як: обґрунтованість, автентичність, ясність та відповідність іншим доказам.

У ході проведення дослідження встановлено, що суди при розгляді справ про поновлення цивільної дієздатності при оцінці висновку судово-психіатричного експерта не враховували, що в ньому не міститься відповіді на поставлене питання, та не призначили додаткової експертизи.

Судам також при оцінці висновку судово-психіатричної експертизи слід враховувати той факт, що керівники експертних установ не завжди дотримуються вимог процесуального законодавства, особливо, що стосується відповідності осіб, які можуть залучатися як експерти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова В. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук. спец.: 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза» / Абрамова В. – 2005. – 20 с.
2. Балюк М. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика» / М. Балюк, Д. Луспенник. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 708 с.
3. Белкин А. Теория доказывания: науч. -метод. пособ. / А. Белкин. □ М.: Норма, 1999. □ 418 с.
4. Бичкова С. Цивільна процесуальна дієздатність осіб, які беруть участь у справах позовного провадження / С. Бичкова // Часопис Київського університету права. □ 2010. □ № 3. □ С. 122-126.
5. Бичкова С. Цивільне процесуальне право України: підруч. / С. Бичкова С., І. Бірюков, В. Бобрик; за заг. ред. С. Бичкової. □ К. : Атіка, 2009. □ 760 с.
6. Бичкова С. Експертиза в цивільному процесі: автореф. на здобуття наук. ступ. канд. юр. наук. спец.: 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. Бичкова. □ 2003. □ 20 с.
7. Білецький Є. Судова медицина та судова психіатрія : навч. посіб. / Є. Білецький, Г. Білецька. – К. : Одісей, 2010. – 200 с.
8. Бойченко Г. Історичний розвиток інституту визнання особи недієздатною / Г. Бойченко, С. Шум // Форум права. □ 2011. □ № 2. □ С. 75-80.
9. Бойченко Г. Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною / Г. Бойченко, С. Шум // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 94-99.

10. Буряк Л. Правова природа висновку експерта як засобу доказування в цивільному процесі / Л. С. Буряк // Криміналістичний вісник. □ 2014. □ № 1. □ С. 75-80.
11. Варфоломеева Т. Криміналістика: підручник / Т. Варфоломеева, В. Гончаренко, В. Бояров, С. Гончаренко, В. Попелюшко. □ К.: Юрінком Інтер, 2011. □ 504 с.
12. Васильєв С. Цивільний процес України: навч. посібник / С. Васильєв □ К.: Центр учбової літ., 2013. □ 344 с
13. Васильєва Ж. Зміст та структура висновку експерта в цивільному процесі / Ж. Васильєва // Університетські наукові записки : часоп. Хмельниц. ун-ту упр. та права. □ 2005. □ № 3. □ С. 111—116.
14. Васильєва-Шаламова Ж. Отдельные аспекты определения судом оснований ограничения гражданской дееспособности физического лица и их доказывания в гражданском судопроизводстве / Ж. Васильєва-Шаламова // *Legea si viata*. □ 2015. □ С.12-15.
15. Волкова Н. Процесуальні особливості розгляду справ щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною (окремі аспекти) / Н. Волкова // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – № 56. – С. 124–132.
16. Волков В. Судебная психиатрия: курс лекций / В. Волков. – М. : Юристь, 1998. – 408 с.
17. Гончаренко В. Експертизи у судовій практиці / В. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 338 с.
18. Гончаренко В. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти / В. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2009-2/09gvgppa.pdf>
19. Гричина О. Судова експертиза в системі процесуальних дій, як одне з джерел судових доказів в кримінальному, цивільному та

господарському процесі / О. Гричина // Криміналістика і судові експертизи. □ 2015. □ Вып. 60. □ С. 135-146

20. Жабокрицький С. Судова психіатрія: Навч. посіб. / С. Жабокрицький, А. Чуприков. □ К.: МАУП, 2004. □ 176 с.

21. Жуков Ю. Судові експертизи в радянському громадянському процесі : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / Ю. Жуков. □ М., 1965. □ 15 с.

22. Ілейко В. Деякі аспекти проблеми дієздатності, обмеженої дієздатності в законодавстві України // Лікарська справа. □ 2002. □ № 8. □ С. 20–22.

23. Ілейко В. Обґрунтування експертних висновків в акті судово-психіатричної експертизи / В. Ілейко, В.Первомайський // Український медичний часопис. □ 2003. □ № 4. □ С. 105–108.

24. Кваша С. Дотримання прав людини під час проведення судово-психіатричної експертизи / С. Кваша // Приватне право в умовах глобалізації : реалізація та захист прав людини в сучасних умовах: збірник наукових праць / за ред. О.В. Минькович-Слободяник, О.О. Мазіної, Д.В. Івановського. – Миколаїв, МП «НУ ОЮА». – С. 98– 102

25. Клименко Н. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображує його дослідження / Н. Клименко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. □ 2015. □ № 9. □ С. 213-221.

26. Клименко Н. Судові експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. Клименко. □ К. : Ін Юре, 2007. □ 528 с.

27. Клименко Н. Тенденції розвитку інституту судової експертизи / Н. Клименко // Проблеми кримінально-процесуального та цивільного процесуального права: зб. матер. конф. □ К., 2009. □ С. 75.

28. Коваленко О. Поновлення дієздатності фізичної особи: окремі проблемні аспекти / О. Коваленко // Національний юридичний журнал: теорія та практика. □ 2018. □ № 4. □ С. 93-96.

29. Коломыцев В. Письменные доказательства по гражданским делам / В. Коломыцев. □ М.: Юрид. л-ра, 1978. □ 104 с.

30. Комаров В. Окреме провадження : монографія / В. Комаров, Г. Світлична, І. Удальцова ; за ред. В. Комарова. □ Х. : Право, 2011. □ 312 с.

31. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2018/2/part_2/20.pdf.

32. Кравцов С. Обмеження у дієздатності, визнання особи недієздатною та поновлення у дієздатності: цивільно-процесуальний аспект / С. Кравцов // . □ 2018. □ № 5. □ С. 47-51.

33. Кройтор В. Судовий захист законних інтересів фізичних осіб при примусовому наданні медичної допомоги: монографія / В. Кройтор . □ Х: НікаНова. □ 2012. □ 278.

34. Кудрявцева А. Судебная экспертиза как институт уголовно-процессуального права : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Кудрявцева. – СПб, 2001. – 32 с.

35. Лупинская П. Доказательства в советском уголовном процессе / П. Лупинская, В. Галкин. □ М., 1960. □ 187 с.

36. Мірошниченко О. Дослідження факторів конкурентоспроможності банку / О. Мірошниченко, О. Криклій // Економічний аналіз. □ 2012. □ Т. 10(3). □ С. 83-89.

37. Морозов Г. Основные этапы развития отечественной судебной психиатрии / Г. Морозов, Д. Лунц, Н. Фелинская. – М., 1997. – 335 с.

38. Мохов А. Использование специальных знаний в гражданском судопроизводстве России : Теория и практика : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / А. Мохов. – СПб, 2006. – 36 с.

39. Надгорний Г. Питання законодавчої регламентації судової експертизи : історичний та гносеологічно-процесуальний аспекти // Вісник Верховного Суду України. □ 2000. □ № 6. □ С. 52-55.

40. Недоступ В. Окремі питання розгляду справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи / В. Недоступ, В. Ващак // Сучасна цивілістика - 12 років назустріч майбутньому : матеріали 12-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 27-28 квіт. 2017 р.) . 2017 . □ 456 с.

41. Незаконність проведення судово-психіатричних експертиз в Україні [Електронний ресурс]. □

Режим доступу <http://plp.in.ua/blog/zakonodavstvo/741.html>.

42. О. Узагальнення практики розгляду районними судами м. Києва та Апеляційним судом м. Києва справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи недієздатною; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; встановлення над фізичною особою опіки та піклування; призначення опікуна чи піклувальника / О. Немировська // Судова апеляція. □ 2014. □ № 3. □ С. 149-159.

43. Орлов Ю. Производство экспертизы в уголовном процессе: учебное пособие / Ю.Орлов // □ М.: 1982, □ 80 с.

44. Панько Н. Висновок експерта та його оцінка / Н. Панько // Форум права. □ 2012. □ № 1. □ С. 728-733.

45. Пилипенко Г. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи) / Г. Пилипенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2013. □ Вип. 6-2(2). □ С. 126-129.

46. Підпригора О. Римське приватне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — 3-те вид. переробл. та допов. — К., 2001. — 99 с.

47. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : Інструкція, затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовт. 2001 р. № 397. — С. 308.

48. Постанова Апеляційного суду Донецької області по справі № 221/4209/17 від 14.06.2018 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74789514>.

49. Постанова Апеляційного суду Львівської області по справі № 462/4639/16-ц від 06.08.2018 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75905494>.

50. Постанова Верховного Суду України по справі № 6-384цс16 від 19.10.2016 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf>.

51. Постанова Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 № 8 // [Електронний ресурс] режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

52. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» від 28.03.72 № 3 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72> .

53. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в цивільних справах. - К.: Юринком Інтер, 2004. - С.52-53.

54. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

55. Пучинский В. Судебное признание лица недееспособным / В. Пучинский // Сов. юстиция. – 1954. – № 4. – С.37- 44.

56. Резникова М. Процесуальні особливості поновлення цивільної дієздатності / М. Резникова // Порівняльно-аналітичне право. □ 2017. □ № 5. □ С. 116-119.

57. Рішення Апеляційного суду Житомирської області по справі № 283/1923/16-ц від 07.12.2017 року // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70800055>.

58. Рішення Апеляційного суду Київської області по справі № 1013/4074/2012 від 17.06.2014 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39356400>

59. Рішення Апеляційного суду м. Києва по справі № 758/1868/17-ц від 12.04.2017 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65971561>.

60. Рішення Апеляційного суду Чернігівської області по справі № 740/2982/16-ц від 26.12.2016 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63828350>.

61. Рішення Дарницького районного суду м. Києва по справі № 753/4146/18 від 20.06.2018 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74836820>.

62. Рішення Заводського районного суду м. Миколаєва по справі № 487/1608/17 від 25.05.2018 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74352594>.

63. Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя по справі № 333/7259/17 від 19.07.2018 // [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75404870>.

64. Рішення Європейського суду з прав людини «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р. [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_465.

65. Романюк Я. Процесуальний аспект захисту права недієздатної особи на поновлення цільної дієздатності / Я.Романюк // Вісник Верховного Суду України. □ 2014. □ № 5. (165). □ С. 41-48.

66. Ромовська З. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар / З. Ромовська. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.

67. Сапейко Л. Участь малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі / Л. Сапейко // Право і безпека. – 2010. – № 1 (33). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_1/PB-1/PB-1_35.pdf.

68. Сахнова Т. Экспертиза в гражданском процессе (Теоретическое исследование) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т. Сахнова. – Красноярск, 1998. – 402 с.

69. Свобода Є. Причини виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця / Є. Свобода // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2012-4/12seydep.pdf>

70. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – №№ 21-22 – Ст. 135.

71. Скакун О. Теорія держави та права / О. Скакун. – Х. : Еспада, 2005. – 840 с.

72. Соломахіна О. Дослідження процесуальних особливостей призначення і проведення судово-психіатричної експертизи / О. Соломахіна // Актуальні проблеми держави і права. □ 2010. □ Вип. 56. □ С. 198-204.

73. Соломахіна О. Обсяг фактів, які входять до предмета доказування в справах щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи / О. М. Соломахіна // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 20 трав. 2016 р.) . 2016.: Т. 2 . 2016 . - 712 с. - С. 600-602.

74. Слонимский Л. Умственное расстройство, его значение в праве гражданском и уголовном / Л. Слонимский Л.– СПб., 1879. – 70с.

75. Тертишніков В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / В.Тертишніков // Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. □ 576 с.

76. Узагальнення практики розгляду місцевими загальними судами Миколаївської області та апеляційним судом Миколаївської області цивільних справ за заявами про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи недієздатною; поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; встановлення над фізичною особою опіки та піклувальника; призначення опікуна чи піклувальника. [Електронний ресурс].

□ Режим доступу: https://mka.court.gov.ua/sud1490/pokazniki-diynalnosti/uzagal_sud_praktik/diezdat.

77. Ухвала Апеляційного суду м. Києва по справі № 758/1868/17-ц від 12.04.2017 [Електронний ресурс]. □ Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65971561>.

78. Харитоновна Н. Актуальные вопросы судебно-психиатрической экспертизы в гражданском процессе / Н.Харитоновна // Материалы XII съезда психиатров России. – М., 1995. – С. 491–492.

79. Ходанович В. Судові експертизи в цивільному судочинстві України / В. Ходанович // Сучасні проблеми криміналістики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. Колмакова. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 326–329.

80. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №№ 40-44 – Ст. 356.

81. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №№ 40-41,42 – Ст. 492.

82. Цимбалюк В. Роль судово-психіатричної експертизи в питанні оцінки психічного стану особи / В. Цимбалюк // Часопис Київського університету права. □ 2014. □ № 4. □ С. 245-248.

83. Штефан М. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс : підруч. / М. Штефан. □ К. : Ін Юре, 2007. □ 624 с.
84. Штефан А. Висновок експерта у цивільному судочинстві / А. Штефан // Теорія і практика інтелектуальної власності. □ 2018. □ № 2. □ С. 16-28.
85. Шум С. Деякі процесуальні аспекти проведення судово-психіатричної експертизи / С. Шум // Форум права. □ 2013. □ № 1. □ С. 1212-1218.
86. Шум С. Експертні помилки в діяльності судово-психіатричного експерта / С. Шум // Вісник Вищої ради юстиції. □ 2013. □ № 1. □ С. 84-91.
87. Щербаковский М. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие / М. Щербаковский. – Харьков : Эспада, 2005. – 544 с.